

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

C. Cenk FİDAN

TARIM SEKTÖRÜNDE GEÇİMLİK ÜRETİM VE İŞLEM MALİYETLERİ İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK UYGULAMA

Danışman
Doç. Dr. Selim ÇAĞATAY

İktisat Anabilim Dalı
Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2010

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Celal Cenk FİDAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. A. Ali KOÇ

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Selim Çayotay

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet Mert

Tez Konusu: Tarım Sektöründe Gecimlik üretim ve
işlem Maliyetleri ilişkisi : Türkiye için Ampirik
Uygulama

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/06/2010

Mezuniyet Tarihi : .../...../2010

Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	vii
GİRİŞ	1
1. İŞLEM MALİYETLERİ	3
1.1. Tanımı	3
1.2. Ortaya Çıkışı	9
1.3. İktisadi Faaliyetler İçerisindeki Yeri	11
1.4. İşlem Maliyetleri: Literatür Özeti	15
1.4.1. Coase ve İşlem Maliyetleri	15
1.4.2. Williamson ve İşlem Maliyetleri	21
2. GEÇİMLİK TARIM VE İŞLEM MALİYETLERİ	24
2.1. Tarım Sektörü ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri	24
2.1.1. Türk Tarımının Yapısı	25
2.1.2. Türk Tarımının Sorunları	30
2.2. Geçimlik Tarım	34
2.3. Geçimlik Tarımın İşlem Maliyetleri ile İlişkisi	37

3. AMPİRİK ANALİZ: İŞLEM MALİYETLERİNİN GEÇİMLİK TARIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	44
3.1. Ampirik Çalışmada Kullanılan Veri Setinin Özellikleri	44
3.2. Ampirik Model ve Ekonometrik Sonuçlar	50
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	63
ÖZGEÇMİŞ	69

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Türkiye’de Tarım ve Gıda Göstergeleri, 1998-2008	26
Tablo 2.2: Yetenek Sınıflarına Göre Türk Tarım Toprakları	27
Tablo 2.3: Tarım İşl. Ortalama Arazi Genişlikleri	28
Tablo 2.4: Türk Tar. İşletmelerinin Arazi Büyüklük Dağ. Oranları	28
Tablo 2.5: Türkiye’de Tar. İşl. Arazilerinin Parçalılık Durumları	29
Tablo 2.6: Türkiye’deki Tarımsal Amaçlı Kooperatifler, Birlikler	29
Tablo 3.1: Örneklem Üretim Deseni-2004	44
Tablo 3.2: Tarımsal Bölge Örneklem Dağılımı-2004	45
Tablo 3.3: H. Halkı, Tar. Üretim ve Yapıya İlişkin Seç. Özellikler	47
Tablo 3.4: Model Değişkenlerine Ait Temel İstatistik Göstergeler	47
Tablo 3.5: Beklenen Katsayı İşaretleri	55
Tablo 3.6: Öztüketim Payını Belirleyen Faktörler	57

KISALTMALAR LİSTESİ

- DİE:** Devlet İstatistik Enstitüsü-Türkiye
- DTÖ:** Dünya Ticaret Örgütü
- FAO:** Food and Agriculture Organization-Gıda ve Tarım Örgütü
- GSYİH:** Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
- GTS:** Genel Tarım Sayımı
- IAMO:** Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Mittel und Osteuropa,
Orta ve Doğu Avrupa Tarımsal Kalkınma Enstitüsü, Almanya
- JITE:** California Informing Science Institute-Makale Web Sitesi-Journal of
Information Technology Education
- OECD:** Organisation for Economic Co-Operation and Development-Ekonomik İşbirliği
ve Kalkınma Örgütü
- Pasad:** Policy Analysis for Sustainable Agricultural Development in Central and
Eastern Europe and Southern Africa- Doğu Avrupa ve Güney Afrika'da
Tarımsal Kalkınma Sürekliliği İçin Politika Araştırmaları Projesi, Bonn
Üniversitesi
- TEDGEM:** Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü
- TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu
- ZEF:** Zentrum für Entwicklungsforschung-Bonn Üniversitesi Kalkınma
Araştırmaları Merkezi

ÖZET

Bu çalışmada, Türk tarım sektöründe geçimlik tarım ile işlem maliyetleri arasındaki ilişki incelenmiştir. İlk bölümde, çalışmanın teorik temelini oluşturan işlem maliyetleri anlatılmış, kurumsal iktisat çerçevesinde işlem maliyetlerinin nasıl ele alındığından bahsedilmiştir. Bu bölümde tanımlamalar yapılmakta ve konunun literatürdeki temelleri anlatılmakta, işlem maliyetlerinin iktisadi faaliyetler içerisindeki yeri, önemi ve ortaya çıkışı sunulmaktadır.

İkinci bölümde Türk Tarım sektörü betimsel istatistikler ile anlatılmakta, yapısal durumu ve sorunlarına da değinilmektedir. Bu bölümde ayrıca geçimlik tarım tanımlanmakta ve işlem maliyetleri ile ilişkisi kuramsal olarak açıklanmaktadır.

Son bölümde, Türkiye’de geçimlik tarım ve işlem maliyetleri arasındaki ilişki bir örneklem kapsamında ampirik olarak test edilmektedir. Bulgular işlem maliyetlerinin, geçimlik tarımın, özellikle de geçimlik tarımla ilgili faaliyet gösteren üreticilerin davranışları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Kurumsal İktisat, İşlem Maliyetleri, Geçimlik Tarım, Geçimlik Üretim.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBSISTENCE PRODUCTION IN
AGRICULTURE AND TRANSACTION COSTS: AN EMPIRICAL CASE STUDY
FOR TURKEY**

ABSTRACT

In this study, the relationship between subsistence farming and transaction costs in Turkish agricultural sector is analyzed. In the first part, the theoretical base of the dissertation -the concept of transaction costs- is introduced and institutional economics' approach to transactions costs is explained. The definitions regarding the concept, its theoretical fundamentals and the role and significance of transactions costs in economic activity are clarified in this part.

In the second part, descriptive statistics regarding Turkish agricultural sector are illustrated to better explain the structure of the sector and relevant problems. The relationship between subsistence farming and transaction costs are presented in this part as well.

In the last section, an empirical test of the relationship between subsistence farming in Turkish agriculture and transactions costs is carried out. It is found that transaction costs do affect the production activity of agricultural producers and may lead them to subsistence farming.

Keywords:

Institutional Economics, Transaction Costs, Subsistence Agriculture, Subsistence Production.

TEŐEKKÖR

Sayın Doç. Dr. Selim ÇAĞATAY'a Őukranlarımlla.

GİRİŞ

Tarımsal üretim, özellikle insanlığın yerleşik hayata geçmesi ile birlikte başlamış olan hayati bir faaliyettir. Başlangıç itibari ile insanlığın temel ihtiyaçlarından birini karşılamak amaçlıdır. Yıllar geçtikçe insanların daha başka ihtiyaçları içinde değişik girişimlerde bulunması gözlemlense de tarımsal üretim ve gıda ürünlerinin önemi hiç bir zaman azalmamıştır.

Tarımsal üretim hayati ihtiyaçları karşılayarak, önemli bir iktisadi faaliyet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle geçirdiğimiz son yüzyılla birlikte yeni teknolojilerin tarımsal üretim sürecine uygulanmaya başlaması tarımsal üretim ve dış ticaretin hacmini de arttırmaktadır. Günümüzde az gelişmiş, gelişmekte ve gelişmiş olan tüm ülkeler eksiksiz olarak tarım politikalarına önem vermektedir.

Tarım sektörü farklı ülkeler dikkate alındığında homojen bir yapı sunmamaktadır. Dolayısıyla, üretimde kullanılan yüksek teknoloji ve artan tarımsal üretim hacmi her ülkede aynı görüntüyü sergilememektedir. Ülkelerin coğrafi yapıları, iklim koşulları, kültürel özellikleri, nüfus yoğunlukları ve gelir düzeyleri tarım sektörünün yapısal özelliklerini etkilemektedir. Tarımsal yapı ise özellikle kırsal kesimde yaşayan nüfusun yaşam standardının belirlenmesinde önemli bir paya sahiptir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün gösterdiği ortak özelliklerden bir tanesi tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olması ve tarımsal arazilerin ise dağınık ve parçalı olmasıdır. Bu ülkelerde kırsal kesimde yaşayan, ihtiyaçlarını minimize etmiş, küçük üretici olarak yaşayan aileleri modern tarım tekniklerinden, pazarlardan uzaklaştırmakta, onları geçimlik üretim yapmaya itmektedir. Küçük üreticiler ve geçimlik üretim yapan aileler için, üretim imkanlarının gelişmesi, bu üretimin pazarlanması, ulaşım imkanları, ürünlerin muhafazası önemli birer maliyet kalemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal iktisatın temelinde yer alan işlem maliyetleri de bu tip maliyetleri kapsamaktadır. Coase ve Williamson'un başını çektiği bu akım, işlem maliyetlerini var oluşu, ortaya çıkışı, firmalara etkisini ve hatta tüm ekonomiye etkisi ile incelemektedir (<http://tr.wikipedia.org>, 2009). Bu şekilde kurumsal iktisatçıların ele aldığı işlem maliyetleri; herhangi bir işletmenin kuruluş aşamasından üretime, ardından stok, tüketim, satış ve pazarlama aşamalarına kadar etkin olmaktadır.

Bu anlamda işlem maliyetleri, her sektörde olduğu gibi, tarım sektörünü de oldukça etkilemektedir. Özellikle arazi, tohum, gübre, zirai ilaç, iş gücü gibi faktörlerden sözleşmelere, bunlara uyulmasına, üretimin ne şekilde değerlendirileceğine, pazara ulaşım gibi pek çok şekilde kendisini göstermektedir. Özellikle; Türkiye’de tarım modern-ticari tarım kadar geçimlik üretim ve geçimlik tarım temelli olarak da yapılmaktadır. Bu durum düşünüldüğünde; işlem maliyetlerinin, geçimlik tarım üzerindeki etkisini ortaya koymak, tarımsal yapıdaki dönüşümü yönlendiren politik kararların oluşturulmasında önemli veriler sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı da; Türkiye’de geçimlik tarım üzerinde belirleyici olan faktörleri ve etkilerini ekonometrik olarak ortaya çıkarmak, spesifik olarak; işlem maliyetlerinin geçimlik tarım üzerindeki etkilerini bulmaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde kurumsal iktisat bakış açısı ile işlem maliyetleri, ardından; tarım, Türkiye’deki yapısı, sorunlar, sonucunda ortaya çıkan geçimlik tarım ve işlem maliyetleri etkisi teorik olarak incelenmektedir. Son bölümde ise; işlem maliyetlerinin geçimlik tarım üzerindeki etkisinin ampirik uygulama ile rakamsal olarak incelenmesi hedeflenmektedir. Bu şekilde de işlem maliyetlerinin etkisi somut olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1. İŞLEM MALİYETLERİ

Bu bölüm, gerek tarımsal işletmelerin ölçek büyüklüklerinin, gerekse geçimlik tarımın temelinde yer alan kavramı; işlem maliyetlerini tanımlamakta, bu kavramı ortaya çıkaran çalışmaların önemli noktalarına değinmektedir. Birinci bölümün incelenmesi ve anlaşılması, bizlerden önce bu konuda çalışma yapan önemli iktisatçıların tanımları, görüşleri ve eserleri ile, daha sonra gelen bölümleri daha iyi anlamamıza ışık tutacaktır.

1.1. Tanımı

İşlem Maliyetleri, tanımlanma ve ortaya çıkışının doğru değerlendirilmesi için kendisi gibi pek çok iktisadi ve hukuki kavramla bir arada anlaşılmalıdır. Ortaya çıkışı ve terim olarak iktisat bilimine ciddi anlamda girişi zaman zaman, kurumsal iktisat ile ilgili çalışmalar yapmış olan, John R.Commons (1862-1945)'un sayesinde olduğu iddia edilmektedir (<http://www.bilgininadresi.net>, 2008). Ancak; 1937 ve 1960 yıllarında yaptığı çalışmalar ile R.H.Coase'un, İşlem Maliyetleri İktisatı adıyla yaptığı çalışmaları ile önemli bir kavram haline dönüşmesi ise; O.E.Williamson'un katkılarıyla olmuştur.

Her iki bilim adamı; Coase, 1937, Williamson 1975 ve 1987 yıllarında, firma ve fiyat teorileri kapsamında, işlem maliyetlerinin etkisi, önemi ve geniş anlamda etkinliği ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Yapılan çalışmalar ve katkılar ile ortaya çıkan bu terimin net olarak anlaşılması için ise, öncelikle işlem maliyetlerinin temelini oluşturan mülkiyet haklarını tanımlamak zorunluluğu bulunmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Şüphesiz işlem maliyetleri ile birlikte anılan en önemli terim mülkiyet haklarıdır.

Mülkiyet hakları; referans verilen çalışmalar ve diğerleri ile birlikte temelde; kişilerin hayatlarında diğer insanlarla aralarındaki sınırı çizen bir çerçeve olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda ne kadar özgür, ne kadar sorumlu ve ne kadar rahat olunacağını da belirlemektedir. Aslında mülkiyet hakları toplumsal hayatın genel hatları ile çerçevesini de çizmektedir ve bu haklar ne kadar iyi anlaşılırsa, bireyler ve toplum o kadar rahat ve huzurlu yaşayacaktır. Bu çerçeveyi ise iktisadi ve sosyal olarak iki ayrı pencerede incelemek de yerinde olacaktır (Demir, 1996, <http://www.canaktan.org>, 2008).

Ekonomik ya da iktisadi mülkiyet hakları, kişilerin sahip olmak istediği hedefleri, sosyal ya da hukuki çerçeve ise kişilerin hedeflerine ne şekilde ulaşabileceğini belirlemektedir. Mülkiyet hakları; bireyin, kullanma tasarrufuna sahip olduğu herhangi bir değeri, onu kamu özgürlüklerine engel olmayacak şekilde yasal çerçeve içerisinde değiştirme, dönüştürme, maddi değerlendirme ve satabilmesi gibi haklarıdır. Tüm bunlar aslında yine bu çerçevedeki kullanım haklarını anlatmaktadır. Kullanım haklarının ötesinde, bu hakkı da içerecek şekilde sahiplik, el değiştirme, kiralama, gelir-menfaat elde edilmesi, bu tasarruflar ile yasal olan her hakkı kullanabilmeyi de kapsamaktadır (Demir, 1996, <http://www.canaktan.org>, 2008).

Yine mülkiyet hakkı ya da hakları; temelinde kullanma özgürlüğü yatan, doğrudan mülkiyeti getirecek gelir ya da servet ile ilgili ve toplumdaki kişi ve kuruluşların mülkiyet edinme ve kullanma haklarını güvence altına alarak onlar arasındaki anlaşmazlıkları giderici, sonuç olarak da rekabeti ve kurallı yarışmayı temin eden bir mekanizmadır. Bu hakkın güvence altına alınmadığı ya da düzenlenmediği bir ortamda hiçbir şekilde gerçek özgürlük ortamı ve kolaylıklar olmayacaktır ve olması da beklenmemelidir (Demir, 1996, <http://www.canaktan.org>, 2008).

Değinilen tüm bu özgürlükler, ekonomik gelişmeyi ve bunu tetikleyen rekabeti daima güvence altına almakta ve beslemektedir. Bu hakkın korunması ve yasal çerçeve içerisinde fiilen uygulanabilmesi de hem rekabeti hem de ekonomik gelişimi daima besleyecektir. Zaten İktisat'ta adı geçen ve her şeye temel olan üretim için gerekli olan kaynakların dağılımı temelinde mülkiyet fevkalade önem taşımaktadır. Bu anlamda da gerek rekabetin gerekse iktisadi gelişimin temeli olan mülkiyet haklarının ve özgürlüklerinin korunması ve işlerliği de önem kazanmaktadır. Burada temel görev yasa koyucu ve uygulayıcı birimlerin ya da genel anlamı ile devletindir (Özveren, 2007, Demir, 1996).

Burada devlete, kamuya ait yapılması gereken düzenleme sınırını ya da içeriğini ise Coase 1960 yılı yayını makalesinde: "Çevreden doğan dışsallıkları, karşılıklı dışsallıklar olarak düşünmektedir. Bu nedenle de eğer mülkiyet hakları açık bir şekilde belirlenmiş ve uygulanabilir ise bütün ekonomik birimler olası durumlar hakkında tam bilgi sahibi olacak ve işlem maliyetleri de düşecektir. Böylesi bir durumda kamunun dışsallıkları düzeltmek amacıyla yapabileceği müdahalelere gerek yoktur. Çünkü ekonomik birimler kendi aralarında yapacakları pazarlıklar sonucunda Pareto optimal kaynak dağılımına ulaşacaklardır" (<http://idari.cu.edu.tr>, 2009) görüşü ile ortaya koymaktadır.

Burada işlem maliyetlerinin temelini oluşturan mülkiyet hakları için devletin en başında kuralları koyarak, devamında ise sadece izleyici olarak kalması gerektiğini: “Tüm bu gerekçelerle Coase, devletin müdahale etmemesi, tarafların kendi aralarında anlaşması ve dolayısıyla mülkiyet haklarının fiili duruma göre belirlenmesi gerektiğini söyler. Bu ise pratikte çevre kirliliğinden zarar görenlerin kirliliğe neden olanlara bedel ödemesi, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların çevresel kaynakların mülkiyetine sahip olması anlamına gelmektedir” (Weber 1975, Peston 1979, Sonat 1988 ve Zimmerman 1997’den <http://idari.cu.edu.tr>, 2009) şeklinde açıklamaktadır.

Bununla beraber mülkiyet hakları belirli bir maddi kaynak karşılığında, isteğe bağlı olarak el değiştirebilir. Bu şekilde el değiştirerek ve dışarıdan müdahale görmeyen piyasa koşullarında da işlem maliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Tüm bu bilgilerin ardından işlem maliyetleri için mülkiyet hakları da, açık ve net olarak tanımlanacak olursa; herhangi bir bireyin kullanma tasarrufuna sahip olduğu herhangi bir iktisadi değere ait, onu kamu özgürlüklerine engel olmayacak şekilde yasal çerçeve içerisinde değiştirme, dönüştürme, maddi değerlendirme ve satılması gibi haklar olarak anlaşılmalıdır ve aslında, bu çerçevedeki kullanım haklarını anlatmaktadır (Özveren, 2007, Demir, 1996).

Mülkiyet hakkı, kullanım haklarının ötesinde ya da bu hakkı da içerecek şekilde sahip olma, el değiştirebilmesi, kiralanabilmesi, gelir ve menfaat elde edilmesi ile beraber tüm bu tasarruflar ile yasal çerçevedeki her türlü hakkı kullanabilmeyi kapsamaktadır. Yine, mülkiyet hakları; temelinde kullanma özgürlüğü yatan, doğrudan mülkiyeti getirecek gelir ya da servet ile ilgili ve toplumdaki kişi ve kuruluşların mülkiyet edinme ve kullanma haklarını güvence altına alarak onlar arasındaki anlaşmazlıkları giderici, sonuç olarak da rekabeti temin eden bir mekanizmadır. Bu hakkın güvence altına alınmadığı ya da düzenlenmediği bir ortamda hiçbir şekilde gerçek özgürlük ve kolaylık olmayacaktır (Özveren, 2007, Demir, 1996).

Bu özgürlükler, ekonomik gelişmeyi ve bunu tetikleyen rekabeti daima güvence altına almakta ve beslemektedir. Bu hakkın korunması ve yasal çerçeve içerisinde fiilen uygulanabilmesi de hem rekabeti hem de ekonomik gelişimi daima besleyecektir. Zaten iktisatta adı geçen ve her şeye temel olan üretim için gerekli olan kaynakların dağılımı temelinde mülkiyet ve dağılımı büyük önem taşımaktadır.

Bu anlamda da gerek rekabetin gerekse iktisadi gelişimin temeli olan mülkiyet haklarının ve özgürlüklerinin korunması ve işlerliği de önem kazanmakta, temel görev yasa koyucu, uygulayıcıya ya da genel anlamı ile devlete düşmektedir (Özveren, 2007, Demir, 1996, <http://www.canaktan.org>, 2008).

İşlem Maliyetleri ise; mülkiyet hakları ile iç içe geçmiş durumda olup kısaca; mülkiyete sahip olma, koruma ve gerekli hallerde bir başka yere veya kişiye transferi ile ilgili tüm maliyetlerdir. Bu anlamda işlem maliyeti, elde edilmek istenen her ne ise harcanan arama, ulaşma, fiyatının belirlenmesi gibi karar verme aşamasındaki maliyetler ve kanuni tüm uygulamaların maliyetleri ile oluşmaktadır. Daha da genişletilecek olursa, piyasa ve firma içerisindeki tüm faaliyetlerin analizi, tahminlenmesi, üretim ve yönetimin düzenlenmesi aşamalarında ortaya çıkan ya da çıkabilecek tüm faaliyetlerin doğru şekilde yapılabilmesi için gerekli zaman, işgücü, kullanılan ve hatta gözden çıkarılan fırsat maliyetlerini dahi işlem maliyeti olarak tanımlamak mümkün olmaktadır. Bu aşamada yapılan her tür, bilgi, hammadde ve işgücüne ulaşım sürecinde yaşanan tanıtım, ilan, araştırma, pazarlık ve sonuçların kontrolü işlem maliyeti olarak tanımlanabilmektedir (Özveren, 2007, Demir, 1996, <http://www.canaktan.org>, 2008, <http://tr.wikipedia.org>, 2009).

Ayrıca: “İşlem maliyetlerinin başında piyasada yapılan değişimin maliyeti ile ilgili fiyatları keşfetmek gelmektedir. Piyasa oyuncuları her zaman fiyatlara maliyetsiz bir şekilde ulaşamazlar. Fiyatların bulunmasıyla, bu fiyatlar üzerinden işlem yapmanın maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Piyasada belirsizliği azaltacak yönde koordinasyonun sağlanması önemli işlem maliyetlerini getirebilmektedir” (Oğuz, 2007, s.203'den Ural, ISLE 661) şeklinde kabul edilmektedir.

Biraz daha soyut tanımlar olmakla beraber de Arrow, işlem maliyetlerinin tüm sistemi çalıştırmanın maliyeti, Williamson; yapılması gereken işlemlerin tamamlanması için harcanan karşılık, Dahlman'da fiyatları artırıcı bir etken olduğunu ileri sürmüşlerdir (Arrow, 1975, Dahlman, 1979, <http://www.canaktan.org>, 2008, Williamson, 1987).

Daha da iktisadi bir tanım yapmak gerekirse de: “Coase tarafından literatüre katılan işlem maliyetleri yaklaşımına göre, belirli bir piyasa yapısında faaliyet gösteren firmalar işlem maliyetlerini azaltıcı kurumlar olarak oluşmaktadırlar (Oberender, 1994, s.65). İşlem maliyetleri parasal bir olgu olup; bilgi ve sözleşme maliyetlerinde olduğu gibi mübadele sürecinin gerçekleştirilmesinde katlanılan bir maliyeti ifade etmektedir. Bu nedenle işlem maliyetleri üretimle direkt olarak ilişkilendirilmektedir” (Çoban, 2002, s.164).

Coase’da; 1937 yılı makalesinde; değişim süreci ile ilgili olarak değişik maliyetlerden bahsetmektedir (Coase, 1937). Ona göre; maliyetler, ilgili fiyatların öğrenilmesinde, karar verme ve pazarlık yapılmasında ve de düzenin sağlanıp, sözleşme şartlarının yerine getirilmesi aşamalarında ortaya çıkacak şekilde tasniflenmektedir (Coase, 1937).

Yine bu konuda çalışma yapan Allen’e göre de: “Coase, 1937 yılı çalışması The Nature of Firm’de basitçe; işlem maliyetlerinin fiyat mekanizmasını kullanmanın bir maliyetidir” (Coase, 1988, s.38’den Allen, 2000, s.893) şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca, mülkiyet haklarını; mallar ya da hizmetler üzerinde istenildiği gibi pratik yapma yeteneği olarak tanımlayan Allen’e göre ise işlem maliyetleri; mülkiyet haklarıyla ilişkili işletmenin kuruluşu, inşa edilmesi ya da işletmeyi sürdürme maliyetleri ya da herhangi bir malla ya da hizmetle mülkiyet hakkına sahip bulunan kişiye ait özgürlükleri transfer etmenin bedelidir (Allen, 2000, s. 898, 901). Bir başka husus ise yine işlem maliyetlerinin ortaya çıkışındaki ayrımıdır.

Yine yeni kurumsal iktisatta popüler olmuş Dönüşüm Maliyetleri’nden farklı ama onunla beraber bir ortaya çıkış görülmektedir ki: “Fiziksel olarak girdilerin çıktı biçimine dönüştürülmesi için gerekli olan toprak, emek, sermaye ve girişim yeteneğinin maliyetine dönüşüm maliyetleri; mülkiyet haklarının bir kişiden diğerine aktarılması için gerekli olan toprak, emek, sermaye ve girişim yeteneğinin maliyetlerine ise işlem maliyetleri denmektedir” (North and Wallis, 1994, s. 612’den Demir, 1996, s. 214).

İşlem maliyetleri ve tanımıyla ilgili olarak araştırma yapmaya devam edildiğinde ise: “Ekonomik işlemlerin gerçekleştiği ortamın yarattığı ilişkiler ve dolayısıyla bunların kurumsallaşmasının yarattığı bedellerdir ve bu kurum ve bedellere yani işlem maliyetlerine göre iktisat kuramına yapılan katkılar anlamında işlem maliyetleri iktisadi geliştirilmiştir” (<http://bilgininadresi.net>, 2009) bilgisine ulaşılmaktadır.

Bu anlamda da: “İşlem maliyetinden ilk kez Kurumsal Ekonomi okulundan John R. Commons (1862-1945), her el değiştirmenin bir işlem olduğu ve iktisadi etkinlikte birimin, anlaşmazlık, karşılıklılık ve düzenden oluşan işlem olduğu tanımıyla söz etmiş ve firmanın piyasada işlemler kümesi içinde olduğunu vurgulayarak firma kuramının işlem maliyeti ve tasarrufu üstüne geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur” (<http://bilgininadresi.net>,2009).

Devamında ise: “R. H. Coase, arz ve talebin fiyatları nasıl belirlediğini araştırmak yerine, ticareti yapılan ve fiyatlandırılan mal ve hizmetleri belirleyen etkenlerin araştırılmasının gerçekliğe daha uygun sonuçlar vereceğini yazarak işlem maliyetleri kavramını adını koymadan geliştirmiş ve bu kavram üzerine çalışacak Yeni Kurumsal Ekonomi'nin de öncüsü olmuştur.Coase, işbölümünü ve uzmanlaşmanın verimliliği artırdığını, bunun da toplumun kültür ve eğitim düzeyine, hukuki ve siyasi yapısına bağlı olduğunu, yani toplumsal kurumların işlem maliyetlerini etkilediğini ortaya koyar” (<http://bilgininadresi.net>,2009) bilgisine ulaşılmaktadır.

Yine Coase: “İşlem maliyetlerini piyasa sistemini kullanmanın maliyetleri olarak görmektedir” (Ural, ISLE 661). Kendisinin yaptığı çalışmanın ardından, firma-örgüt teorileri ile ilgili diğer iktisatçılarda konuyla ilgilenmeye başlamıştır ve başlayan bilimsel tartışmalar ve farklı düşünceler ile de temelde aynı fakat bir takım farklı bakış açılarının ortaya çıktığı görülmektedir (Ural, ISLE 661). Bu şekilde de; işlem maliyetlerinin örgüt teorisinin temelinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilmektedir.

Ayrıca: “İşlem maliyetleri kavramını örgüt teorisi açısından önemli kılan şey ise, örgütlenme maliyetlerinin karşılaştırmalı analizine imkan sağlıyor olmasıdır. Örgüt teorisi içinde açık sistem anlayışının diğer sistemleri de içine alacak şekilde gelişmesine rağmen, iktisadi anlayış açık sistemi kabul etmez. İktisadi yaklaşımın rasyonel yapısı, diğer örgüt yaklaşımları tarafından şüpheyle karşılanmaktadır. Örgütleri temel olarak açık sistemler olarak gören alternatif yaklaşımlar, bu tip etkinlik kökenli modelleri, yetersiz ve formal anlayışı örgüt bilimine entegre etmeye çalışmakla suçlayabilmektedirler” (Pfeffer, 1993'den Oğuz, 2007, s.194).

Örgüt iktisadı, örgüt yapılarının ekonomi ve hukuk bilimleri ile içiçe geçmiş olduğunu kabul etmektedir, dolayısı ile de bu bilim dallarından pek çok terim ya da kavramın yeni kurumsal iktisatta sık sık görülmesi, ve de karşılaştırılması normal bir durum şeklinde kabul edilmektedir (Pfeffer, 1993, Oğuz, 2007, Ural, ISLE 661). Bununla beraber: işlem maliyetleri birçok kez farklı şekilde anlaşılmıştır. Bu farklılıkların nedeninde yeni kurumsalcı yaklaşım ile neoklasik modelin birbirinden oldukça farklı paradigmaya sahip olması gelmektedir. Bu şekilde neoklasik model ile kurumsalcı anlayış, kavramları da farklı yorumlamaktadır (Ural, ISLE 661).

Buna karşılık Neoklasik İktisat anlayışı ise: “İşlem maliyetlerini oldukça dar ve objektif olarak ifade eder. Bir başka bakış açısıyla işlem maliyetini mülkiyet hakları ile ilişkilendiren, işlem maliyetlerini mülkiyet haklarını tanımlama ve koruma maliyetleri olarak tanımlar. İlginçtir ki, diğer örgüt kuramları kendi aralarında çeşitli konularda anlaşmazlığa düşseler de, işlem maliyeti kuramı karşısında birlik” (Allen, 2000 ve Oğuz 2007’den Ural, ISLE 661) haline gelmektedirler.

1.2. Ortaya Çıkışı

Genel anlamı ile mülkiyet, sahiplik ve bunun el değiştirmesi ile ilgili olarak ortaya çıkan işlem maliyetleri temelde; herhangi bir ürünün veya hizmetin aranması, bulunması, fiyatlandırılması ve bir takım yasal düzenlemelere uymak gereğinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir ürünün veya hizmetin alternatifi ne kadar çok ise bir o kadar işlem maliyeti yükselecektir. Sadece burada düşünüldüğü gibi ürüne ya da hizmete duyulan ihtiyaç ve tespiti ile hangi ürün için karar verme çalışmasında değil, daha sonra ki aşamalarında da yine tam olarak ulaşmak, sahip olmak ve bunu sürdürmekte yine bir işlem maliyeti doğurmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

İşlem maliyetleri, Eggertsson'na göre ise; "1. Mal ve hizmetlerin fiyat ve miktarları, kullanılan emek girdisi, potansiyel alıcı ve satıcılar ve onların davranışlarına ilişkin bilgiye gerek duyulduğu zaman, 2. Fiyatların endojen bir değişken olduğu durumlarda alıcı ve satıcıların gerçek konumlarını elde edebilmeleri için pazarlık yapmaları gerektiği zaman, 3. Sözleşmelerin yapılması sırasında, 4. Sözleşme kurallarına sadık kalıp kalmadıklarını görmek için sözleşmeye taraf olanların izlenmesinin gerektiği durumlarda, 5. Bir sözleşmenin uygulanması ve tarafların sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmede başarısız oldukları zaman ortaya çıkan zararın tazmin edilmesi gerektiğinde, 6. Üçüncü bir kişinin tecavüzüne karşı mülkiyet haklarının korunması gerektiği zaman" (Eggertsson, 1992, s. 15'den Demir, 1996, s. 213) ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi işlem maliyetlerinin tanımı gibi ortaya çıkışı noktasında da belirsizlikten ve net bir ölçüm yapmanın güçlüğünden bahsedilmektedir.

Sıradan üretim ya da dönüşüm maliyetlerinden temel farkı da bu belirsizlik ve güçlüktür. Ayrıca bir başka husus da; işlem maliyetlerinin bu iki maliyet türünden diğer farkı olan; karar aşamasında ortaya çıkmaya başlaması ve sonrasında da devam etmesidir (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Örnek verilecek olursa; satın alınmak istenen herhangi bir arazi bulup, karar verip satın alınmaya kadar harcanan zaman ve maddi karşılıklara pek dikkat edilmiyor ise de; bu sürede kaybolan ya da kullanılan tüm kaynaklar işlem maliyetini oluşturmakta ve genellikle sadece satış bedeli yani sadece fiyat, maliyet gibi hesaplanmaktadır. İşte işlem maliyeti; hesaplanması güç gibi görünse de satış işleminin bir parçasıdır ve bir şekilde de ölçülendirilmeli ve belirtilmelidir. Ayrıca; değişik durumlarda da bu maliyet artacak ya da azalacaktır. Dikkat edilecek temel hususlardan biri özellikle uzun vadeli planları yaparken ekonomik yapı ile ilişkili enflasyon ve geleceğe yönelik beklentilerdir ve enflasyonist ortam geleceğe dair pek çok planımızı güçleştirmektedir. Böyle bir durumda hangi etüd, çalışma planlanırsa, sonra ki zamanlarda faaliyete geçirmek ya da fiyatlardaki değişiklikler ile beraber gerçekleştirmek zorlaşacak, yeniden bir çalışma yapmayı mecbur kılacaktır. Tekrarlama halinde de işlem maliyeti artarak ortaya çıkacaktır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

1.3. İktisadi Faaliyetler İçerisindeki Yeri

İşlem maliyetleri, iktisadi yaşamın içerisinde sürekli olarak bulunan bir maliyet türüdür ve diğer maliyet türlerinden ve ilgili kalemlerinden farklı olarak, herhangi bir şekilde ve herhangi bir iş görmek isteyen her kişi ve kurumun karşısına çıkmaktadır. Rasyonel davrandığı varsayılan her karar mekanizmasının, işlem maliyetlerini de dikkate alması da kaçınılmazdır. Bu şekilde çalışan karar mekanizmasının, işlem maliyetlerinde ilk göz önüne aldığı husus elastikiyettir (Demir, 1996).

Eğer herhangi bir isteğe hemen cevap alınabilecek bir ortam ve çok sayıda satıcı varsa belki araştırma safhasında işlem maliyetleri biraz daha yüksek olacak iken eğer mal az bulunuyorsa ise araştırma ya da sahip olma aşaması daha da kısılacak ve bu maliyet düşecektir (Demir, 1996).

Tüm bunlar için en önemli husus bilgi akışının tam, zamanında ve doğru yapıldığı bir piyasa da olup olunmadığı, aynı şekilde de daha düşük işlem maliyetleri için sabit kur politikasının izlenebileceği, karşılıklı dış ticarete elverişli ve yine bilginin serbest dolaşabildiği bir dış piyasadır. Yani bilgi akışının doğru yürüdüğü ve piyasa şartları ile kolayca bilgiye ulaşılabilen bir ortamda her türlü alım-satım öncesi ve sonrasındaki hukuki bilgi ve kaynaklara ulaşmak tüm bu işlem maliyetini düşürecektir. Bununla ilgili en iyi örnek de; globalleşen dünyanın internet ve diğer iletişim araçları ile artık daha da küçülmüş olmasıdır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Bilgiye ulaşma; herhangi bir işlem, basit bir el değiştirme, sektör ya da piyasanın bütünü şeklinde olabilmektedir. Aynı ayrı ortaya çıktığı alanları gözden geçirecek olursak; öncelikle bütünü ile irdelememiz gereken piyasa ekonomisinin piyasa tabanı gelmektedir. Özellikle piyasayı tanımlamak gerekir ki; piyasa bilindiği gibi serbest, birbirinden bağımsız bireylerden ve firmalardan oluşan adeta bir görünmez el ile çalıştırılan şeffaf bir ortamdır. Bu anlamda da firmalar, piyasa mekanizmasının temel dayanağını oluşturmakta ve piyasayı, maliyetleri, işlemleri, ve düzenlemeleri yönlendirmektedirler (Demir, 1996, Özveren 2007).

Aynı şekilde: “1937 yılındaki meşhur makalesinde Ronald Coase firmaların niçin var oldukları sorusunu ileri sürmüştü ve bunu işlem maliyetlerinin azaltılması biçiminde açıklamaya çalışmıştır” (Demir, 1996, s.215).

Buradan anlaşılması gereken nokta ise piyasaların, firmaların neden ortaya çıktıkları ve aralarında birçok şeyin transferini yaparlar iken ne şekilde hareket ettikleri olup, piyasadaki temel amaçlarının neyi ifade ettiği önem taşımakta ve buradan yola çıkarak da piyasanın işlem maliyetlerini düzenlemek için bir fırsat olarak düşünüldüğüdür.

Piyasanın ortaya çıkışı ile birlikte sosyal ya da fiziksel anlamda oluşan bu topluluğun aralarından bir şeyleri değiştirdiği, transfer ettiği ve bu esnada ortaya çıkan işlem maliyeti dediğimiz değeri minimize etmek istediği açıktır. Bunun bir mübadele süreci olduğu da aynı şekilde açıktır. Bu şekilde incelendiğinde piyasa içerisinde yer almak her zaman avantajlı olmakta ve piyasa dışından herhangi bir transfere göre bir işlem maliyeti rekabet fırsatı getirmektedir. Zaten piyasa ve firmaların bir arada işler halde olmasının da temel amacı bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde örgütlü, bir arada bulunan ve her türlü bilgiye kolayca ulaşılabilirdiği bir organizasyon işlem maliyetlerini düşürmektedir. Bu işleyişin yürütücüsü de devlet ve resmi otoritedir (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Örneğin; tüm satış alanlarında ürünlerin kendi markasına, cinsine, miktarına göre etiketinin bulunması çoğu ülkede yasal bir zorunluluktur ve bu şekilde alıcılar değişik markalara ait herhangi bir araştırma yapmadan yani işlem maliyeti dediğimiz emek, zaman ve maddi bir harcama yapmaksızın sadece etiketler ile ürünler arasında rahatlıkla kıyaslama yapabileceklerdir. Bu şekilde de piyasada uygulanan bir takım yasal uygulamalar ile bu maliyetlerle mücadele etmek mümkün olmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Tüm bunlar işlem maliyetinin nasıl ortaya çıktığı noktasında bir kez daha gün ışığına çıkmaktadır ki her ne büyüklükte olursa olsun bilgi edinmek, kıyaslama yapmış olmak ya da karar alabilmek için yeterli gereklere ulaşmak her zaman bir şekilde maliyet teşkil etmektedir.

Ve bu şekilde de karşımıza bilgi edinme ya da işlem maliyeti ortaya çıkmaktadır. Bu durum da tam bilginin serbest dolaşımı halinde olmayacaktır. Bazen herhangi bir fikir, düşünce ya da çalışma ile ilgili her türlü bilgiye anında veya zahmetsizce ulaşmamız mümkün olmamaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007). Bu nedenle de bilgiye ulaşmakta her zaman bir maliyeti getirir. Kısaca bilginin özgür dolaşımının sağlandığı ortamlar bu maliyeti mümkün olan derecede minimize etmektedir ve bu dolaşımın ya da kamuyu ilgilendiren her türlü işlemin yine serbest ve düşük maliyetlerle ulaşılabilmesi gibi belli standartlar da tespit edilmiş olması da gerekmektedir (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Planlama ve uygulama aşamasında bilinen, devlet tarafından ortaya konulmuş kanunlar, yasalar ya da uygulamalar herkesin rahatlıkla ulaşılabileceği durumlarda bu işlem maliyetlerini ve yapılan herhangi bir işin geriye alınmaması noktasında maliyet düşürücüdür. Bu, devletin işlem maliyetlerinin minimizasyonuna en önemli katkısı ve hatta yerine getirmesi gereken zorunluluğu olmaktadır. Bununla beraber piyasalarda ki güven ve her şeyden önemlisi yüksek enflasyon gibi olumsuz değişkenlerle mücadele etmekte yine bir başka kamu görevidir. Enflasyonist ortamın getirdiği belirsizlik her proje, fikir ya da uygulama da özellikle maliyet açısından ek külfetler getirmektedir. Enflasyonist ortamdan dolayı, yapılan projelerde ki tüm hesaplamalar, çalışmalar bir süre sonra yenilenmek mecburiyetinde olacaktır. Bu nedenle projelerin ertelenmesi ya da yenilenmesi halinde işlem maliyetlerinin yükselmesi kaçınılmaz olmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Öte yandan, genel bir kanı olarak teknolojik ilerlemeler sonucunda artan, ucuzlayan ve kolaylaşan iletişim ve bilişim imkanları ile işlem maliyetlerinde bir düşüş sağlanmaktadır. Özellikle son 20 yıllık dönemde dünya üzerindeki pek çok mal ve hizmete çok kısa sürelerde ulaşılabilmekte, yüz yüze gelmeden pazarlık yapılabilen ve anlaşmalar sağlanabilmektedir. Ancak bu genel kanıya şüpheyle yaklaşan çalışmalar ve görüşler de bulunmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Örneğin: teknolojik gelişmelerin işlem maliyetleri üzerindeki etkisini tespit etmek güçlükler taşımaktadır. “Çünkü, yeni teknolojiler bir yandan daha yeni ve etkin ölçüm yöntemlerini ekonomiye kazandırarak iktisadi organizasyonun yeniden yapılanmasını sağlarken işlem maliyetlerini düşürücü; diğer yandan da daha karmaşık meta üretimine neden oldukları için işlem maliyetini artırıcı bir şekilde bulunabilirler. Dolayısıyla işlem maliyetleri ile teknolojik gelişme arasında doğrusal bir ilişki söz konusu değildir” (Demir , 1996, s.219) görüşü itibar görmektedir ve teknoloji ve işlem maliyetleri ilişkisini incelerken zamanla ortaya çıkan kurumsal değişime de dikkat etmek gerekmektedir.

Bununla beraber: “Oliver E.Williamson ve Douglas C.North gibi yeni kurumcular, iktisadi rasyonalite konusundaki neoklasik varsayımların bazılarını değiştirmiş ve iktisadi kurumların varlık nedenlerinin anlaşılabilmesi için işlem maliyeti minimizasyonunun önemine dikkat çekmişlerdir. Williamson, işlem maliyeti minimizasyonunun antitiröst içerimleri üzerinde dururken, North işlem maliyetlerinin devletin tarihsel rolü üzerindeki içerimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır” (Dugger, 1995, s.453’den Demir, 1996, s.221).

Bir başka yaklaşım da; tüm kavram ya da kurumsal ilişkinin temelini aslında farkında olmadan istesek bile rasyonel davranarak, tüm maliyetleri minimize etmek çabasına dayanarak ortaya çıkmasıdır. İşlem maliyetleri de bu kapsamda yerini alır ve tüm bireyler pek çok bilgiye ya da fiziki kaynağa mülkiyet hakkı edinmek çabası içerisinde maliyetleri ve özellikle de arama çalışmalarını en kısa ve en zahmetsiz şekilde tamamlama isteği duyar. Bu anlamda da bir takım kurumlara ihtiyaç hisseder ki bu şekilde de gerekli kurumların temelleri ortaya çıkar. Bu kurumlar içerisinde de her türlü birlik, topluluk gibi kişi ya da kurumlardan oluşan herhangi bir organizasyon ya da yalın haliyle bir firma olabilir. Tüm bunların temelinde işlem maliyetlerini azaltma isteği yatar. Bu anlamı ile işlem maliyetlerinin piyasaya önemli katkısı görülmektedir (Demir, 1996, Özveren, 2007).

İşlem maliyetlerinin önem taşıdığı bir başka durumda günümüzde noterlik mekanizması ile çalışan ve pek çok işin bir başkası tarafından takip edilebildiği vekalet kurumudur. Bilindiği gibi herhangi bir kişi ya da kurum işlerinin takibi ve yasal sorumluluklar için kendi firmasından ya da çevresinden herhangi bir kişiyi gönüllü ya da ücret karşılığı görevlendirmektedir. Yasal yükümlülükler, devir ya da temsil işlemleri için çalışan tüm aracı veya yetkilendirme birimi belli ücretlerle hizmet vermekte ve bu hizmetlerden, imza ve yetki devrinden yararlananlar için bir maliyet oluşmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

Bu maliyeti tanımlayacak olursak; kesinlikle karşımıza yine işlem maliyeti çıkacaktır. Bu şekilde ortaya çıkan işlem maliyetleri, incelenebilir olması ile kurumsal iktisatın ana konusu olmuş ve Coase, Williamson başta olmak üzere pek çok iktisatçı tarafından araştırılmıştır.

Bu anlamda da işlem maliyetlerinin gelişiminde neoklasiklerin piyasaya bakışı ile doğru orantılı olarak oluşturulan North'un değişim teorisi de önem kazanmaktadır. North'un değerlendirmesi; ya da iktisat bilimindeki yansıması; arz-talep dengesi ile birlikte fiyatların ve işlemlerin dönüşüm göstermesi olarak kabul edilmektedir (North, 1990).

Ayrıca tüm ekonomik kurumlar bu gelişmelere bir tepki vermekte ve şartlara uyum sağlamak üzere bir gelişme göstermektedirler. North'a göre: "Değişimin kaynakları görece fiyat ya da tercihlerin değişmesidir" (North, 1990, s.83'den Demir, 1996, s.223) şeklinde açıklamaktadır. İşlem maliyetlerinin ve kurumsal iktisatın ana kaynağını fiyat değişimleri ve bireylerin ya da firmaların verdiği tepkiler oluşturmaktadır (Demir, 1996, Özveren, 2007).

North'dan daha önce ise: "İşlem maliyetleri iktisadının temel özelliklerini Williamson şu şekilde özetlemektedir; İlk olarak, bu yaklaşımın temel aldığı örgütsel insanı betimleyen özellikler, iktisadi insandan bilişsel olarak daha az yetenekli, fakat motivasyon olarak daha karmaşık davranışsal varsayımlara dayanmaktadır. İkinci olarak bu yaklaşımda, işlemlerin boyutları öncekilerden daha analitik ayrıntılarla betimlenmektedir. Üçüncü ve son olarak bu yaklaşım, Williamson'a göre, işlemleri ve yönetim yapılarını belirleyen alternatif örgüt tarzlarının işlem maliyetinin iktisadileştirilmesi (transaction-cost economizing) ölçütüne göre değerlendirilmesinde bir mukayeseli-kurumsal strateji olarak görülmektedir" (Williamson, 1987, s. 199'den Demir, 1996, s.225).

1.4. İşlem Maliyetleri ve Literatür

Bu kısımda incelenecek çalışmaları gerek önemi gerekse de ortaya çıkışı ve etkileri açısından bir sınıflamaya tabii tutma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu anlamda İşlem Maliyetleri ve Literatür denildiği zaman ilk olarak Coase ve ardından Williamson akla gelmektedir. Ayrıca onları takip eden diğer bilim adamları ve kişilerinde önemli kabul edilecek gerek sayısal, ampirik gerekse konuyu genel olarak ele alan çalışmalarını görebilmek mümkün olmaktadır.

1.4.1. Coase ve İşlem Maliyetleri

İşlem maliyetlerinin ortaya çıkışı ve iktisat literatürüne girişi; 1991 Yılı Nobel İktisat Ödülü sahibi Ronald H.Coase'un 1937 yılında "Firmanın Doğası" (The Nature of the Firm) adlı makalesinin "Economica" adlı bilimsel dergide yayımlanması (Coase, 1937, Menard, 2004a) ve değişik iş kollarında ya da sektörlerde ortaya çıkan bir takım giderler ve maliyetlerin tanımlanması ihtiyacı ile doğmuştur (Demir, 1996). Ve: "Genelde işlem maliyetleri iktisadi ve özelde firma teorisi tartışmaları R.H.Coase'un 1937 tarihli meşhur "The Nature of the Firm" makalesine" (Yılmaz, 2002, s.160) dayandırılmaktadır.

Coase; kendisine ait ve işlem maliyetlerinin yer aldığı ilk çalışması olan makalede: "Kısa ve çok etki yaratan bir şekilde, niçin gelişmiş ekonomilerde önemli iktisadi faaliyetlerin (münferit, serbest, sadece kendini istihdam eden, ve diğer benzer kişilerle sadece kontrat anlaşmaları ile bağlantı kuran tek kişiler tarafından değil de), şirketler tarafından üstlenildiğini açıklamaya yönelmiştir" (<http://tr.wikipedia.org>, 2009).

Coase'un cevabını almak istediği soru üretim organizasyonu ile ilgilidir ve: “Özel organizasyon olarak yapılabilmesi imkânı olduğu halde niçin şirketler ortaya çıkıp bu fonksiyonu üstlenmişlerdir. Modern şirketlerin ortada bulunmalarının bir çeşit girişimcinin ortaya çıkıp diğer işçileri kendi için çalıştırmasını önerdiği için Coase niçin girişimcinin diğer kişileri tek tek fonksiyonu icra etmek için anlaşmaya girmediğini fakat genel bir hizmet anlaşması ile kiraladığını açıklaması gerektiğini” (<http://tr.wikipedia.org>, 2009) izah etmeye çalışmıştır.

Coase: “Bu makalede (1993:19) basit ama bir o kadar da firma teorisi için tayin edici olan bir soruyu gündeme getirmektedir” (Coase, 1993, s.19'dan Yılmaz, 2002, s.160). Yine Coase'a göre: “Hakim iktisadi yaklaşım koordinasyonun piyasada fiyat mekanizmasınca yapılmakta olduğunu öne sürdüğüne göre, firma denen organizasyonların neden varolduğu sorusunu ortaya atmak gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü eğer üretim fiyat mekanizmasınca düzenlenecek olsaydı, firma denen örgütlere ihtiyaç olmayacaktı.Oysa gerçek dünyada üretimin firma çatısı altında ve piyasadan farklı şartlarda örgütlendiği görülmektedir. Coase'a göre firma denen organizasyonlara ihtiyaç vardır, çünkü "fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyeti" vardır ve işlem maliyetleri denen bu maliyetler firmalarca içselleştirilmektedirler. Dietrich'in de belirttiği gibi, fiyat mekanizması ile üretimi organize etmenin ilk ve en açık maliyeti ilgili fiyatları elde etme maliyetleridir. İkinci maliyet unsuru da sözleşmeleri müzakere, pazarlık ve sonuçlandırma maliyetleridir” (Coase, 1993, s.15 ve Dietrich, 1994, s.15 'den Yılmaz, 2002, s.160).

Coase'a göre: “Piyasa yoluyla bir malın veya hizmetin elde edilmesi, o malın veya hizmetin piyasa fiyatı üzerinde olmaktadır” (<http://tr.wikipedia.org>, 2009). Firmanın mal veya hizmete sahip olması için fiyatı dışında, arama, bulma, pazarlık gibi pek çok ekstra maliyeti de yüklenmesi gerekmektedir (<http://tr.wikipedia.org>, 2009).

Ayrıca: “Bu ekstra işlem maliyetleri, eğer şirket malı ve hizmeti üretecek kişileri kiralayıp üretimi firma içinde yaparsa, azalır hatta ortadan kalkacaktır” (<http://tr.wikipedia.org>, 2009). Bu şekilde firma; işlem maliyetlerini düşüren bir yapı olarak görülecektir. Coase'a göre firma; içinde yapılan ve yüklenilen tüm içsel işlem maliyetleri ile firma dışında bulunan sözleşmelere bağlı tüm işlemlerin maliyetleri arasında bir uygun optimal denge aramaktadır (<http://tr.wikipedia.org>, 2009).

Buradan anlaşıldığı gibi Coase; bu şekilde firma içerisinde yapılan işlemler, yönetim-organizasyon ve idari işlemlerin maliyetleri ile firma dışı kişi ve kurumlarla yapılan işlemlere ait maliyetleri içsel ve dışsal işlem maliyetleri olarak iki kısımda değerlendirmektedir (Coase, 1993).

Coase: firmalar için işlem maliyetlerine dayanan bir optimal firma büyüklüğü bulunduğu önerisini ortaya çıkarmakta ve genellikle diğer şartlar aynı iken, bir şirketin diğerinden daha büyük olmasını da; organizasyon maliyetlerine bağlamaktadır (<http://tr.wikipedia.org>, 2009).

Yukarıdaki öneriler ve Coase'un ilgili makalesi ile ilgili bilinmesi gereken şeyler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Coase, işlem maliyetleri ile firmaların ilişkisini sorgularken, iktisadi ortamı gelişmiş piyasa ekonomisi olarak değerlendirilmektedir. Firmalar diğer her şey, şartlar sabit, değişmez (ceteris paribus) iken sürekli büyüme gayesindedirler ve piyasada yer alan tüm mal ve hizmetler özgürce ve hiç bir baskı ya da etki altında olmaksızın belli bir fiyatta dengeye kavuşmaktadırlar (Coase, 1993). Bununla beraber fiyat mekanizması ile oluşan dengeler dışında hiç bir ticari, iktisadi, kişisel ya da kurumsal ilişki, gösterilen kolaylıklar söz konusu olmamaktadır.

Diğer önemli husus ise; tespitlerdeki gerçekçiliktir. Her bir ülke, piyasa, fiyatlandırma mekanizması, dengeler farklılık gösterdikçe işlem maliyetleri de hem oluşum hem de miktar ve düzey olarak farklılıklar gösterecek ve bu farklılıklardan dolayı her bir firma bulunduğu fiziki ortam, değişik yasalar, uygulamalar nedenleri ile farklı büyüme, farklı işlem maliyeti rakamları ile karşılaşacaktır (<http://tr.wikipedia.org>, 2009).

Bu şekilde işlem maliyetlerini yasalar ve uygulamalar çerçevesinde değerlendirmeye almak ve bununla beraber değişik yasa ve uygulamalara göre farklılık göstereceği göz önüne alınması gereği de işlem maliyetlerinin mülkiyet haklarından bağımsız olmadığı gerçeği ile işlem maliyetlerini tanımlamak, bilindik diğer terimlere göre biraz daha güçlük taşımaktadır. Bu terimin yeterince anlaşılması için öncelikle mülkiyet haklarını tanımlamak gerekmektedir. İşlem maliyetlerinin alt yapısı, mülkiyet hakları ve ortaya çıkışı noktasında önemli bir kilometre taşı ise, yine Ronald H.Coase'un 1960 yılında yaptığı "Sosyal Maliyet Sorunları" (The Problems of Social Cost) adlı makalesidir (Coase, 1960, Menard, 2004b).

Mülkiyet hakları ile işlem maliyetlerinin ilişkisi, ilk olarak Ronald H. Coase'un 1960 yılında "Sosyal Maliyet Sorunları" (The Problems of Social Cost) adlı makalesi ile gündeme gelmiş ve ardından Harold Demsetz ise 1967 yılında "Mülkiyet Hakları Teorisine Doğru" (Towards of Theory of Property Rights) adlı makalesini yayınlamış ve mülkiyet hakları bu kapsamda sadece hukuki bir terim olmaktan çıkarak daha yakından ilgilenilir bir konu ve işlem maliyetlerinin alt yapısı haline dönüşmüştür (Coase, 1960, Demir, 1996, Demsetz, 1967, Menard, 2004b, <http://www.canaktan.org>, 2008).

Mülkiyet hakları terimini de iktisada kazandıran Coase 1960 yılı makalesinde: "Pigou tipi vergilerin Paretoyu optimumu bozduğu iddiasını ortaya atarak, dışsallıkların varlığının, etkinliği engellediğini ve bu durumun kamu müdahalesini gerektirdiği şeklindeki görüşe karşı çıkmıştır. Coase, Paretoyu etkinlik için rekabetçi piyasanın bütün koşullarının varlığının gerekmediğini ileri sürmüştür. Eğer piyasa hareketleri etkinlikten uzak sonuçlar yaratıyorsa, karar birimleri karşılıklı alışverişlerle etkinlik koşullarını yeniden yaratabilecektir. Bunun için de mülkiyet haklarının tesisi yeterlidir" (<http://idari.cu.edu.tr>, 2009) tespitinde bulunmaktadır.

Bu şekilde de mülkiyet hakları önemli bir şekilde iktisada girmekte ve işlem maliyetlerine de temel oluşturmaktadır.

Coase, bu iki terimin ilişkisi ve daha da ilerleyen aşamada işlem maliyetlerinin değişik aşamaları, değerleri için mülkiyet hakları ve pazarlık, etkinlik mekanizmalarının ilişkisini ve önemini de üretim yapan firmalar ve çevresel etkenler örnek vererek: "Pareto optimal kaynak dağılımına ulaşabilmek için ekonomik birimlerin hepsinin mülkiyet haklarına sahip olması da gerekmemektedir" (<http://idari.cu.edu.tr>, 2009) şeklinde açıklama yapmaktadır.

Ayrıca: “Eğer kirleticiler kirletme iznine sahipse kirliliğe maruz kalanlar kirliliğe neden olmaması için ödemede bulunurlar. İkinci durumda, kirliliğe maruz kalanlar örneğin temiz hava hakkına sahipse, kirliliğe neden olanlar kirlilik hakkı için bu kişilere ödemede bulunacaktır. Dolayısıyla bu analizin en önemli varsayımı mülkiyet haklarının alınıp satılabilmesi noktasında düğümlenmektedir. Diğer önemli bir konu ise işlem maliyetleridir. İşlem maliyetleri denildiğinde uygulama, pazarlık ve izleme maliyetleri gibi maliyetler anlaşılmaktadır. İşlem maliyetlerinin düşük olması kişi ve gruplara kendi aralarında pazarlık yapma ve Pareto optimal kaynak dağılımına ulaşma olanağı tanır. İşlem maliyetlerinin yüksek olması durumu ekonomik birimlerin pazarlık sürecinden kaçınmaları sonucunu getirir” (<http://idari.cu.edu.tr>, 2009) tespiti de önem taşımaktadır.

Bunlarla birlikte mülkiyet haklarından yola çıkarak tartışılan işlem maliyetleri ile ilgili olarak referans kabul edilen Coase’ un 1937 yılı makalesi: “Coase’un firmayı, piyasadan farklı olarak, üretimi koordine etmenin alternatif yöntemi olarak sunması bir yandan firma ile piyasa arasında kavramsal bir ayırımın ortaya çıkmasına yol açmış (Hodgson, 1999, s.200), diğer yandan da firma içindeki koordinatörün rolü, gücünün sınırları, bunun fiyat mekanizmasının koordinasyonundan farkı gibisinden birbirine bağımlı sorunları tartışma alanına çekmiştir” (Coase, 1937 ve Hodgson, 1999, s.200’den Yılmaz, 2002, s.160).

Bunun temel sebebi ise, Coase’un: “ (Standart teoride) A faktörünün fiyatı Y’ye göre X’de daha yüksek olduğu durumda, eğer diğer farklı avantajlarla tazmin edilmezse X ile Y arasındaki farklar ortadan kalkıncaya kadar A, Y’den X’e hareket eder. Fakat gerçek dünyada bunun geçerli olmadığı birçok alanın var olduğunu bulabiliriz. Eğer bir işçi Y departmanından X departmanına geçiyorsa, o nispi fiyatlardaki değişiklik yüzünden değil, fakat öyle yapması buyrulduğu için geçmektedir” (Coase, 1993, s.19’dan Yılmaz, 2002, s.160) iddiası olmuştur.

Burada da görüldüğü gibi Coase, işlem maliyetlerine ışık tutan çalışmasında, firma ve piyasa arasındaki farka değinmekle kalmayarak, özellikle firma içindeki tercihlerin ve davranışların, yönetimin direktifleri ile ilgili olduğunu da iddia etmektedir (Coase, 1937, Yılmaz, 2002).

Ayrıca Coase’un çalışması ile ortaya çıkan tek şey firma ve piyasa arasındaki farklar ya da farklılıklar olmamaktadır. Aynı zamanda da yoğun bir şekilde firmaya yönelişi, piyasa ile kıyasladıktan sonra yine firmayı kendi içerisinde koordinasyon ve güç anlamında da incelemiş olması değişik yaklaşımlar yaratmıştır (Coase, 1937, Yılmaz, 2002).

Özellikle: “Coase'un firma içi koordinasyon davranışını güç ya da otorite ilişkileri ima eden bir şekilde izahı, firma teorisinde etkinliği öne çıkaranlar ve güç ilişkilerini öne çıkaranlar olmak üzere iki farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur” (Yılmaz, 2002, s.160). Dolayısı ile bu iki değişik yaklaşımda da işlem maliyetleri konusunda temelde aynı olmakla birlikte, ortaya çıkışı ya da farklı maliyetler söz konusu olduğunda nedenleri üzerine değişik yorumlarda bulunulmuştur. Etkinlik ve güç, işlem maliyetleri ve firma-piyasa kavramları ile birlikte algılanmaya başlamış ve hatta işlem maliyetlerinin varlığı da sorgulanmaktadır (Yılmaz, 2002).

Değişik yaklaşımlar içerisinde: “Etkinlik yaklaşımını savunanların Alchian ve Demsetz gibi daha piyasa yanlısı grubu piyasa, firma ayırımının kendisine itiraz etmektedirler (Pitelis, 1994, s.266). Onlara göre firmalar da piyasa işleyişi içinde ve fiyat mekanizmasının koordinasyonu temelinde bir işleyiş göstermektedir. Alchian and Demsetz (1972, s.777) işlem maliyetlerinin varlığını kabul etseler de, firma içerisindeki koordinasyonun bir emir, otorite ya da disipliner eylem gücüyle gerçekleştirildiği fikrine katılmamaktadırlar” (Pitelis, 1994, s.266 ve Alchian and Demsetz, 1972, s.777'den Yılmaz, 2002, s.160).

Jensen ve Meckling'e (1979, s. 170-171) göre de: “İzleyici/denetleyici kavramına ilave olarak vekil maliyetlerini tartışmaya dahil etmişlerdir. Firma onlara göre fiyat mekanizması içinde şekillenen bireyler arasındaki sözleşme ilişkileri setinin bir bağı olarak hizmet gören yasal bir kurgu'dan ibarettir. Cheung (Palermo, 2000, s.576) bu çizgiyi daha da radikal bir noktaya götürerek şunu öne sürmektedir ki eğer firma fiyat mekanizmasının belirlediği bir sözleşmeler bağından ibaretse, bu durumda firma kavramının kendisinin analitik kullanım açısından gereksizliği ortaya çıkmaktadır. Çünkü asıl belirleyici fiyat mekanizmasıdır ve bu yüzden firma zaten piyasa anlamına gelmektedir” (Jensen ve Meckling, 1979, s.170-171, Palermo, 2000, s.576'dan Yılmaz, 2002, s.161).

İşlem maliyetleri konusunu, ister etkinlik veya güç, isterse de firma veya piyasa odaklı ele alınırları arasındaki farklara bakılmaksızın, tüm iktisatçılar için yeniden İşlem Maliyetleri İktisadi'nı geliştiren kişi ise O.E.Williamson'dur, ayrıca firma teorisi üzerine yaptığı çalışmalar ve Coase yorumlarıyla İşlem Maliyetlerinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

1.4.2. Williamson ve İşlem Maliyetleri

Coase işlem maliyetlerini ortaya çıkarmış ve duyurmuş, Williamson ise: “Kendi kavramıyla söylemek gerekirse, Coase'un yaklaşımını operasyonelize etme uğraşına girişmiştir. Williamson da tıpkı Coase gibi, piyasa ile firmayı ilgili işlemlerin tamamlanmasında alternatif araçlar olarak görmektedir. Bir işlemler setinin piyasada mı yoksa firma içinde mi olacağını herbirinin nispi etkinliği belirlemektedir. Firma işlem maliyetlerinin economize (economize) edilmesi amacıyla oluşturulan bir örgütlenme biçimidir. Williamson firma-piyasa ayırımından hareketle bu iki yapının ayrıntılı ve mukayeseli analizini yapma amacındadır” (Slater and Spencer, 2000, s.65-66'dan Yılmaz, 2002, s.161).

Slater ve Spencer: “Piyasanın işleyişinden doğan işlem maliyetlerinin yanında firma içi ilişkilerin de maliyetler doğurabildiğini bu yüzden her iki yapının maliyetlerinin mukayeseli bir analizinin yapılması gerektiğini düşünmektedir” (Slater, Spencer, 2000, s.65-66'dan Yılmaz, 2002, s.161). Burada operasyonelize olarak adlandırılan durum aslında; Coase'un 1937 yılında yaptığı çalışmanın devamı ya da teknik olarak tamamlanması olarak kabul edilebilir ki: “Bunu 1991 yılında aldığı Nobel ödülü üzerine yaptığı konuşmada Coase da kabul etmektedir (Coase, 1997, s.18); “Oliver Williamson The Nature of the Firm'deki tezimin kullanışsızlığı ya da az kullanılmasını onun 'operasyonel' kılınmamış olması gerçeğine bağlamaktadır, ki bununla kastettiği şey, işlem maliyetleri kavramının bir genel teori içine yerleştirilmemiş olmasıdır. Bunun doğru olduğunu düşünüyorum” ” (Coase, 1997, s.18'den Yılmaz, 2002, s.161) şeklinde Coase tarafından da kabul edilmektedir.

Yaptığı çalışmalar sonucunda İşlem Maliyetleri İktisat'ının kurucusu kabul edilen Williamson, kendi çalışmalarını kurumsal iktisat çerçevesi içerisinde değerlendirmektedir (Williamson, 2000, Yılmaz, 2002). Williamson, işlem maliyetlerinin analizini yaparak, konuyu geliştirmiştir.

Ona göre: “Ticaretin etkinliğini değerlendirmede piyasa yapısı nasıl etkiliyse, organizasyonun içini değerlendirmede de onun içsel yapısı önemlidir” (Williamson, 1975, s.9'dan Yılmaz, 2002, s.162).

Coase'un firma teorisi üzerinde çalışan Williamson: "Firma teorisi tartışmalarında sıkça sözü edilen ama ayrıntılı pek bir tanımı yapılamayan işlem maliyetleri kavramını da tanımlama çabasına girişmektedir. İşlem maliyetlerinin hiyerarşik yapılar içinde nasıl ekonomize edildiğini görmek için bu gerekli bir adımdır. İşlem maliyetleri sözleşmelerin doğurduğu ex ante ve ex post maliyetler olarak ikili bir tasnife tabi tutulmaktadır" (Williamson, 1985, s.20-21'den Yılmaz, 2002, s.162).

Burada adı geçen: "Exante işlem maliyetleri; bir anlaşmayı tasarlama, müzakere, pazarlık ve onu teminat altına almak gibi maliyetlerdir. Expost maliyetler ise işlemlerin sözleşmede çizilen sınırların dışına taşması, bu sınır ihlallerini düzeltmek için yürütülen pazarlıklar, ihtilafların çözüm merci olarak refere edilen (ve çoğunlukla mahkemeler dışındaki) yönetim yapılarının düzenleme ve yürütme faaliyetleri gibi unsurlardan oluşmaktadır" (Yılmaz, 2002, s.162).

Buradan yola çıkarak anlaşılmaktadır ki, işlem maliyetleri yaklaşımında Williamson: "İşlemlerin temel analiz birimi olarak alındığı, yönetim yapılarının ve insani aktörlerin ayrıntılarının ele alındığı iktisadi organizasyonun incelenmesine yönelik mukayeseli bir sözleşmecî yaklaşımı kullanmaktadır" (Williamson, 1993, s.92'den Yılmaz, 2002, s.162).

Ayrıca Williamson: kendi geliştirdiği işlem maliyetleri iktisadını sınırlı rasyonalite ve oportünizm gibi standart iktisattan farklılaşan iki temel davranışsal varsayım üzerine kurmaktadır (Yılmaz, 2002, s.162) ve bu kavramlar; özellikle işlem maliyetlerinin ortaya çıkışı noktasında, ilerleyen kısımda daha da anlaşılır bir şekilde de görülebilmektedir.

Ayrıca İşlem Maliyetleri ve Williamson ile bilinmesi gereken asıl bir nokta ise; tüm iktisadi davranışlarda geçerli olan ya da olması gereken rasyonelliktir. Rasyonel olmak bir yandan iktisadi bir gerekliliktir. Ancak; kurumsal iktisatçılar, rasyonelliği normatif içerimler nedeni ile eksik bulmaktadırlar. Örneğin; Williamson rasyonelliği neoklasik anlayıştaki tam bilgi sahibi olunan tam rasyonellik, yani birinci seviye, kişilerin rasyonel amaçlarla fakat sınırlı şekilde davrandıkları yarı rasyonellik adı ile ikinci seviye ve Williamson'a göre, modern ve evrimci anlayışın hakim olduğu organik rasyonellik olan üçüncü seviye gibi, üç ayrı seviyede değerlendirmektedir (Williamson, 1987, s.173-174, Demir, 1996, s.223).

Bu ayrımların ışında Williamson: “Sınırlı rasyonelliği (bounded rationality) kabul etmekte, işlem maliyetleri iktisadının üzerine kurulduğu bilişsel varsayımının bu sınırlı rasyonellik anlayışı olduğunu söylemektedir” (Williamson, 1987, s.173-174 ‘den Demir, 1996, s.223).

Sonuç olarak; İşlem Maliyetlerinin teorik yanı ve ortaya çıkışı konularında Coase ve Williamson bilimsel çalışmalar yapmış, bu önemli konu diğer iktisatçıların da ilgisini çekmiş ve tarım, endüstri-sanayi gibi alanlardan başlamak üzere pek çok alan-sektörde ölçülmeye ve diğer kavramlarla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

2. GEÇİMLİK TARIM ve İŞLEM MALİYETLERİ

Bu bölümde; İşlem Maliyetleri ile geçimlik tarımsal üretim yapan, genellikle küçük ölçekli işletmelerin ilişkisi sunulmaktadır. Bu ilişkiyi açıklayabilmek için de; öncelikle Türk tarım sektörü tanıtılmakta, daha sonra geçimlik tarım anlatılarak, birinci bölümde verilen İşlem Maliyetleri ile ilişkisi sunulmaktadır.

2.1. Tarım Sektörü ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Tarım sektörü, insanlık için en eski üretim biçimi ve hemen hemen herkesin imkanlar ölçüsünde rahatlıkla girebileceği bir üretim alanı olsa da, iktisadi ve sosyal katkıları itibari ile önemini korumaktadır.

Bayraç ve Yenilmez (2010, s.1) sektörün önemini: “Toplumların giderek artan ve çeşitlenen gıda maddeleri taleplerinin karşılanması, tarıma dayalı sanayiler aracılığı ile milli gelir, ihracat ve istihdama olan katkısı, biyolojik çeşitlilik ve ekolojik dengeye olan katkıları nedeniyle, tarım tüm ülkeler için çok önemli ve stratejik bir sektör niteliğindedir” sözleriyle açıklamaktadır.

Tarımın, ülkelerin uyguladığı politikalarının gelişmesi ile gün geçtikçe daha da önem kazanması ise: “Toplumlardaki beslenme alışkanlıklarının, coğrafi koşullar ve kültürel faktörler nedeniyle önemli farklılıklar göstermesi, ülkelerin gıda ihtiyaçlarını dışarıya bağımlı olmadan kendi kendilerine karşılamak ve sektörde verimliliği arttırmak amacıyla, devletin desteği ve koruması altında kapsamlı tarım politikaları oluşturmaya yöneltmiştir” (Bayraç ve Yenilmez, 2010, s.1) olarak tespit edilmektedir.

Yine Bayraç ve Yenilmez; tarımın işlevleri ve önemini: “Tarım sektörünün ekonomideki önemi, bu sektörün yerine getirmesi beklenen işlevlerinden kaynaklanmaktadır” (Bayraç ve Yenilmez, 2010, s.2) şeklinde belirtmiştir.

Tarımın ekonomi içerisindeki önemini belirlemek amacıyla milli gelir, nüfus ve faal nüfus ile iç ve dış ticaretteki paylar da dikkate alınmaktadır.

Ülkelerin sanayileşme ve gelişmişlikleri ile birlikte tarım sektörünün milli gelirdeki payı azalmaktadır. Bu durum yani milli gelirdeki sektör oranının azalıyor olması, yani: “Tarımın milli gelire olan oranının nispi olarak azalması, ekonomik gelişme sürecinin doğal bir sonucudur. Ancak nüfusun önemli bir bölümünün geçimini tarımdan sağlayan ülkelerde, bu sektörün ekonomi içindeki önemi devam etmektedir” (Bayraç ve Yenilmez, 2010, s.3) şeklinde açıklanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük bir kısmı, sanayi ve hizmet sektörü içerisinde yer almaktadır. Tarım sektörü de, bu imkanların altyapısından faydalanabilirken az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise durum farklılık göstermektedir. Ülke şartları, gelişmişlik düzeyi, üretim imkanları, eğitim imkanları, tarım arazilerinin ekilebilirliği, tarımda makineleşme ve hukuki düzenlemeler gibi pek çok imkanın sınırlı olmasından dolayı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde pek çok sorun görülmektedir.

2.1.1. Türk Tarımının Yapısı

Ülkemizde gelişmişlik düzeyi arttıkça tarımın gayri safi milli hasıla içerisindeki payı azalmakta fakat tarım sektörünün daha önce bahsedilen işlevleri sebebiyle önemini koruduğu söylenebilmektedir.

Gerek gıda gereksiniminin karşılanması, gerekse de diğer sektörlerde hammadde temin etmesi nedenleri ile önemli kalmaktadır. Tarım sektörü, cumhuriyetin ilk yıllarında GSMH içinde yaklaşık %42 paya sahip iken, daha sonraki yıllarda sürekli azalarak 2000’li yıllarda %12-13’lere kadar gerilemiştir. Bu durum; Türkiye’deki, ilerleyen yıllarda, sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Miran, 2005, s. 9).

Tarım, özellikle Türk tarımı işgücüne büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadır. Ancak, sanayileşme, hizmet sektörünün gelişmesi ve özellikle tarımda kullanılan sermaye ve teknolojinin artmasıyla, tarımın istihdamdaki payıda gerilemektedir. Bununla beraber, sektörün büyüme hızında yıllar itibariyle değişiklikler görülmektedir. Türk Tarımı, 1988’de yaklaşık % 8, 1990’da % 7, 1998’de % 8, 2000’de % 12 ve 2002’de yine yaklaşık olarak % 7 büyüme göstermektedir (Miran, 2005, s. 9). Tarımda son on yılda görülen ortalama, yaklaşık %1.1’lik büyüme oranı ile, Türk tarımının son kırk yıllık gelişimi ile paralellikte göstermektedir. Çakmak, (2009)’da; bu orana yakın bir rakam ortaya koymaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 2.1'e benzer bir şekilde; 1998 ile 2008 yılları arasındaki değerleri kapsayan "Seçilmiş Tarım ve Gıda Göstergeleri, 1998-2008 " adı altında bir listeleme yapmaktadır (Çakmak, 2009).

Tablo 2.1: Türkiye'de Tarım ve Gıda Göstergeleri, 1998-2008

TÜRKİYE'DE TARIM/Yıllar	98-99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH 'da Tarımın Payı (Yüzde)	12.0	11.9	11.6	11.9	11.1	10.4	10.2	9.7	8.6	8.9	9.6
Tarımda İşgücü (Milyon Kişi)	9.0	7.8	8.1	7.5	7.2	7.4	6.5	5.7	5.6	5.7	5.9
Tarımın İstihdamda Payı (Yüzde)	41.0	36.0	37.6	34.9	33.9	34.0	29.5	27.3	26.4	26.3	24.7
Tarım-Gıda İthalatının Toplamdaki Payı (Yüzde)	5.8	5.7	5.6	5.8	5.8	4.6	3.9	3.6	4.1	4.9	7.2
Tarım-Gıda İhracatının Toplamdaki Payı (Yüzde)	16.7	13.0	13.1	10.4	10.3	9.5	10.5	9.3	8.4	8.0	10.8

(Not: Balıkçılık ve Deniz Ürünleri değerleri tablo değerlerine dahil değildir.)

Kaynaklar: Çakmak (2009), TÜİK (2009a, 2009b, 2009c), TÜİK web-site.

Tablo 2.1'de yer alan gayri safi milli hasıla hesaplamaları için Çakmak: "İlk tahmin; GSYİH verileri 1998 bazlı seriye dayanmaktadır; Tarım ve gıda dış ticareti DTÖ-Tarım Anlaşmasının kapsamına giren tüm mal ve ürünleri(HS 1-24, balıkçılık ve deniz ürünleri hariç, diğer fasıllardaki tarım malları dahil) içermektedir" (Çakmak, 2009) şeklinde not düşmektedir. Ayrıca yine aynı çalışmada: "Son kırk yılda tarımsal katma değerın yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 1.3" (Çakmak, 2009) olduğu tespitinde de bulunmaktadır.

Aynı şekilde, Tablo 2.1 incelendiğinde de; özellikle Tarımın GSYİH'daki payının, 2001 ve 2008 yılları dışında, bir önceki yıla göre azalma gösterdiği görülmektedir. Ayrıca adı geçen bu iki yılda da düşüş trendinden çok küçük sapmalar olduğu görülmektedir.

Ayrıca sadece GSYİH ve ürün grupları değil, diğer pek çok etken tarım sektörü için önemli birer gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu göstergelerden en önemlilerinden biri ise; toprakların yetenek ölçütüne göre durumlarıdır. Tablo 2.2'de de görüldüğü gibi; ülkemizde 8 ayrı sınıftan ya da kaliteden oluşan toprakların (I.Sınıf toprak: en kaliteli) yeteneklerine göre bir sıralama içerisinde tasnifi mümkündür.

Tablo 2.2: Yetenek Sınıflarına Göre Türk Tarım Toprakları (Bin Hektar)

Arazi Türü	I+II+III Sınıf	IV+V+VI+VII Sınıf	Toplam
İşlenen Arazi	16902	11151	28053
Nadaslı Kuru Tarım	8163	6856	15019
Nadassız Kuru Tarım	3844	2392	6236
Sulu Tarım Alanları	3955	399	4354
Bağ Alanları	237	330	567
Bahçe Alanları	403	160	563
Özel Ürün Alanları	301	1013	1314
Çayır-Mera Arazisi	1331	20174	21505
Çayır	312	335	647
Mera	1019	19839	20858
Orman-Fundalık	612	22616	23228
Orman	412	14773	15185
Funda	0,200	7,843	8,043
Tarım Dışı Araziler	296	598	894
Diğer Araziler	0	3061	3061
Su Yüzeyleri	0	1158	1158
Toplam	19141	112698	131839
Tüm Alana Oranı (%)	24.5	75.5	100.0

Kaynaklar: Haktanır vd. (2000), Miran (2005).

Burada, yani Tablo 2.2'de adı geçen en verimli ilk üç sınıfın, ülkemizdeki topraklara oranı sadece % 25,5'tir. Diğer sınıflar ki; ekime, verimliliğe katkısı olma ihtimalinin daha düşük olduğu topraklar ise % 75,5 gibi büyük bir oran teşkil etmektedir.

Diğer göstergelerden bir diğeri de; arazilerin büyüklükleridir. Tablo 2.3’de de görüldüğü gibi, gerek coğrafi koşullar, gerekse miras hukukundan kaynaklanan çok parçalılık ile işletme sahiplerinin ellerinde bulunan arazilerin ortalama genişliği 6 Hektar civarında bulunmaktadır.

Tablo 2.3: Tarım İşletmelerinin Ortalama Arazi Genişlikleri (Hektar)

Arazi Genişliği (Ha)	1963 Yılı G.T.S.	2001 Yılı G.T.S.
0.1 – 2 Hektar	9.3	9.7
2.1 – 5 Hektar	33.6	31.1
5.1 – 10 Hektar	71.1	68.1
10.1 – 20 Hektar	136.2	134.1
20.1 - 50 Hektar	284.8	273.8
50.1 Hektar ve Üzeri	1458.3	955.0
Genel Ortalama (Ha)	5.53	6.10

Kaynaklar: DİE 2003 (1963, 2001 GTS Sonuçları), Miran (2005).

Bununla beraber, Tablo 2.4’de görüldüğü gibi; 5,3 hektar ortalama alan sahibi çiftlikler, tüm tarım işletmelerinin yaklaşık %33’ünü oluşturmaktadır.

Tablo 2.4: Türk Tarım İşletmelerinin Arazi Büyüklük Dağılımı Oranları (%)

İşletmelerin Genişlikleri (Hektar-ha)	1963		2001	
	Sayı (%)	Alan	Sayı (%)	Alan
1-20 Hektar	40.9	6.9	33.4	5.3
21-50 Hektar	27.9	16.9	31.5	16.0
51-100 Hektar	18.1	23.3	18.5	20.7
101-200 Hektar	9.4	23.2	10.8	23.8
201-500 Hektar	3.2	16.6	5.1	22.8
500 Hektar ve Üzeri	0.5	13.1	0.7	11.3
Toplam (Hektar)	100	100	100	100
İşletme Toplam Sayısı	3100900		3021196	
Toplam Alan (1000 Ha)	17143		18433	

Kaynaklar: DİE 2003 (1963, 2001 GTS Sonuçları), Miran (2005).

Yine Türk tarımı ile ilgili önemli bir veri de; Tablo 2.5’de görülen tarım arazilerinin parçalılık durumlarıdır. Bu tabloda dikkati çeken sonuç ise; tarım işletmelerinin yarısından fazlasının, en az 4 ayrı parçadan oluşan toprak üzerinde faaliyet gösteriyor olmasıdır.

Tablo 2.5: Türkiye’de Tarımsal İşletme Arazilerinin Parçalılık Durumları

İşletmelerde Arazi Parça Sayısı	1963				2001			
	İşletme Sayısı (1000)	%	Parça Sayısı (1000)	%	İşletme Sayısı (1000)	%	Parça Sayısı (1000)	%
1-3 Parça	943	30.4	1910	10.51	588483	19.5	588483	4.8
4-5 Parça	617	19.9	2778	15.3	1734161	57.4	5444449	44.2
6-9 Parça	773	24.9	5795	31.9	484512	16.0	3449675	28.0
10 ve Üzeri	768	24.8	7684	42.3	214040	7.1	2838544	23.0
Toplam	3,101	100	18167	100	3021196	100	12321151	100

Kaynaklar: DİE 2003 (1963, 2001 GTS Sonuçları), Miran (2005).

Tablo 2.6: Türkiye’deki Tarımsal Amaçlı Kooperatifler, Birlikler

Kooperatif Çeşitleri	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Birlikler		Merkez Birliği
			Sayı	Ortak Kooperatif Sayısı	
1) Tar. Kalkınma	6512	728832			
-Çok Amaçlı			15	1290	1
-Tarım			8	171	0
-Hayvancılık			25	295	1
-Ormancılık			17	782	1
-Çay			7	52	1
2) Sulama	2340	273542	9	432	1
3) Su Ürünleri	465	24354	10	148	1
4) Pancar	31	1553417	1	31	0
5) Tarım Kredi	1993	1500000	16	1993	1
6) Tarım Satış	350	671928	17	335	0
Toplam	11690	4752063	127	5529	7

Not: Tablo 2005 Yılı verileri ile hazırlanmıştır.

Kaynaklar: TEDGEM (2005), Bayaner (2005).

Tablo 2.6’da ise; Avrupa Birliği genelinde 30 bin civarında kooperatif olmasına rağmen, nüfus ve alan olarak daha küçük ölçekli olan Türk tarımında çok sayıda kooperatif bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2.6’da yer alan 2001 verileri ile ülkemizde 11690 kooperatif, 127 birlik bulunduğu bir gerçektir. Basit bir kıyaslama yapılacak olursa; AB bünyesinde, özellikle son 30-40 yıldır azalıyor olması ile birlikte kooperatifler verimliliği yüksek birlikler haline dnmektedir. Ülkemizde ise birlik sayısı olması gerekenden oldukça az sayıda, kooperatifler ise sayıca oldukça fazla sayıda bulunmaktadır.

2.1.2. Türk Tarımının Sorunları

Türkiye’de tarım önemini koruyan ancak; beraber bu kısımda verildiği gibi pek çok sorununda grldğu bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir nceki kısımda rakamlarla görülen ve bu kısımda daha geniş değinilen, arazilerin çok parçalı, küçük olmasının yanında verimlilik, ölçek büyüklükleri ile pazarlama imkanları gibi sorunlarla da karşılaşılmaktadır.

Örneğin: “Tarımsal işletmelerin küçük ve çok parçalı olması sonucu, rekabet edebilirlik özelliklerinin bulunmaması, pazarlama ağlarının yetersizliği, üretici örgütlenmesinin düşük olması, tarımsal eğitim, ğretim ve yayın koşullarında yaşanan yetersizlikler, üretim faaliyetlerinin pazar koşullarına uygun olarak gerekleşememesine, üretim faktörlerinin etkin kullanılmamasına ve sonuç olarak verimlilik ve üretici gelirlerinin giderek azalmasına neden olmaktadır” (Dinler, 1996, s.86’dan Bayraç ve Yenilmez, 2010, s.4).

Ayrıca lek büyüklükleri ile ilgili sorunlar da, İnan vd.’nin çalışmasında: “Az gelişmiş ülkelerdeki gibi, ülkemizde de tarım dual bir yapıya sahip olup, küçük köylü işletmelerini barındıran geleneksel kesimle büyük işletmelerin oluşturduğu ticari (modern) kesimden oluşmaktadır. Geleneksel kesim kendi varlığını sürdürmek için geçimlik üretim yaparken, ticari kesim pazar için üretimde bulunmaktadır. Geleneksel kesim üretim girdilerini ve tarım kredilerini uygun koşullarla organize piyasalardan sağlayamamakta ve tarım ürünlerini değerine pazarlayamamakta, genelde örgütlenmiş pazarlama kuruluşlarından modern kesim yararlanmaktadır” (İnan vd., 2010, s.145) şeklinde tespit edilmektedir.

Geleneksel tarımın yaygın olduğu ülkemizde, olumsuzluklara rağmen: “Ülke ekonomisinin yaklaşık üçte biri bir şekilde tarım kesimi içindedir. Tarım son yıllarda ekonomideki önemini kaybetmiş gibi görülse de, barındırdığı nüfus, temel gıda maddelerini üretmesi, sanayiye hammadde sağlaması ve sanayiden hammadde talep etmesi açısından hala büyük bir sektördür” (İnan vd., 2010, s.146).

Bu nedenlerden dolayı, Gaytancıoğlu: “Türkiye’de tarım halen genel ekonomiye ve ülke sanayine önemli katkılar yapan, nüfusun önemli bir bölümünün (%32) yaşadığı ve toprağa bağlı olduğu bir sektördür. Türkiye tarımının birçok yapısal sorunu bulunmaktadır” (Gaytancıoğlu, 2005) tespitinde bulunmaktadır. Bu sorunlar; genelde 5-6 parçalı küçük ölçekli arazilerde tarım yapılmasına ve miras hukukunun düzenlenmemesinden kaynaklanan geçimlik tarım yapılmasına sebep olmaktadır (Gaytancıoğlu, 2010, s.2).

Temel sorunlardan birinin, ya da diğer nedenlerin bir sonucu olması nedeniyle geçimlik tarım, bu anlamda önem kazanmaktadır.

Tarımının rekabet gücü, verimliliği, kurumsallığı, alt yapı sorunları, miras hukuku ve arazi bölünmesi, tarım sigortaları, kaynak yetersizliği, eğitim, sertifikalı tohum, sözleşmeli tarım, hammadde entegrasyonu, tarım teknikleri, kamuda yetişmiş teknik personelin aynı konuda sürekliliğinin sağlanması, uzmanlaşma, tarım kuruluşlarının güçlü alt yapıya sahip, hızlı hareket edebilen yapıya dönüştürülmesi, altyapı fonlarının etkin kullanılması gibi pek çok probleme önlem alınması da gerekmektedir (Kesbiç vd., 2010, s.4).

Ayrıca; bir ülke ekonomisinin büyümesi ve tarım dışı sektörlerin gelişmesi, rekabet edebilir olması da bir kazançtır fakat asıl dikkat edilmesi gereken; tarımın büyüme oranı düşerken kendi içerisindeki dinamiklerinin seyridir.

Bu durum; İnan vd.’nin çalışmasında: “1968 yılında gayrisafi milli hasılanın % 39.8’ini karşılayan tarımın payı, 1995’de %14.9’a inmiştir. Potansiyelinden yeterli düzeyde yararlanılamayan bu sektör, iklim koşullarına önemli oranda bağlıdır. Ulusal gelirden aldığı payın düşüklüğü yanında gizli ve açık olarak nitelendirilen işsizlik oranı da yüksektir. Arazilerin miras yoluyla bölünmesi, işletmelerin ise çok küçük olması bu kesimdeki sorunların önemli bir başka boyutudur” (İnan vd., 2010, s.146) olarak da belirtilmektedir.

Ve yine: “Türkiye’de tarım işletmelerinin büyük bir kısmı (%65-67’si) 1-50 dekar arasında işletme büyüklüğüne sahiptir. Bunun yanı sıra, topraksız aileler de tarımda önemli yer tutmaktadır. Gerek az topraklı, gerekse topraksız olan bu kesim çoğunlukla gereksinim duydukları araç ve gereçleri kendi adlarına alıp kullanamadıkları gibi, ürün pazarlarında da etkili olamamaktadır” (İnan vd., 2010, s.149) tespitlerine de ulaşılabilmektedir.

Türkiye’de tarımın, diğer sektörlerle kaynak aktarımı ilişkisi ile bağlı olarak ve tüm ekonomideki en önemli unsur olduğunu iddia eden Gün’e göre de: “Tarımda üretim artışı ve verimliliği sağlamanın, hem kırsal kesim hem de ülke ekonomisi açısından önemi vardır. Kırsal alanların geliştirilmesi ve kentsel alanlarla arasındaki farklılığın azaltılmasının odak noktası tarımsal işletme olmaktadır. Modern işletme ekonomisi esaslarına göre tarımsal mülkiyetin yeniden düzenlenmesi ile verimliliğin artırılması ve kırsal alanın kalkındırılması birbirlerine bağlı önlemlerin alınması ile olasıdır” (Gün, 2001, s.325).

Ayrıca Gün: “Türkiye’de tarım işletmelerinin yapısal özelliklerinin başında küçük ve çok parçalı bir toprak yapısına sahip olmaları gelmektedir. Toprak üzerindeki yoğun nüfus baskısı ve eşit paylaşımı öngören miras hukuku nedeniyle tarım işletmelerinin toprakları parçalanmaktadır” (Gün, 2001, s.325) tespitini de eklemektedir.

Arazilerin, miras hukuku ile bağlantılı kişisel istekler doğrultusunda parçalanması genel anlamı ile mülkiyet sorunu olarak kabul edilmektedir. Mülkiyet sorunu; birkaç ayrı sebepten meydana gelen önemli bir problemdir. Miras hukuku ile parçalanma gibi önemli bir kolu da, parçalanma ya da önceden edinilen sahiplikler ile arazi dağılımı, mülkiyette eşitsizliğidir.

Öztürk vd.’nin, 2009 yılı çalışmasında bu konuya: “Tarımın en önemli sorunlarından birisi arazi mülkiyetinde karşılaşılan eşitsiz dağılımdır. Tarımsal faaliyetler ile uğraşan hanelerin büyük bir bölümü küçük tarım arazi parçalarına sahip iken, küçük bir bölümü ise büyük ve geniş tarım arazilerine sahiptir. Geniş tarım arazilerine sahip olan aile işletmeleri ya da kapitalist işletmeler, modern teknikler kullanarak üretim maliyetlerini arttırabilirken, küçük aile işletmeleri bu olanaktan yararlanamamaktadır” (Öztürk vd., 2009, s.170) tespitleri ile katılmaktadırlar.

Küçük işletmelerin temelinde yer alan mülkiyet problemleri ve özellikle miras hukuku nedeni ile geçimlik tarımın bir sonuç olarak karşımıza çıktığını düşünülebilmektedir. 2008 yılı OECD raporu da: “Tarımsal üretimde büyümeye rağmen geçimlik ve yarı-geçimlik tarım önemlidir. Tarımsal yapı, büyük çoğunluğu, küçük aile işletmeleri şeklinde, parçalı, sermayesi az ve temel teknolojileri kullanan işletmelerden oluşmaktadır (OECD, 2006, Burrell and Oskam, 2005, Berkum, 2005). Yürürlükteki miras kanunlarıyla birlikte hızlı nüfus artışı, genel olarak ekstansif, verimi düşük, geçimlik işletmeler şeklinde sonuçlanan, arazi parçalanmasına yol açmaktadır (OECD, 2006). İşletmelerin yaklaşık %85’i 9 hektardan daha küçüktür. 10 hektarın üzerindeki işletmelerin %15’i toplam tarım arazisinin yaklaşık %60’ını oluşturmaktadır (OECD, 2006, Berkum, 2005, Çakmak, 2004). İşletme yapısındaki değişimin sonucu olarak tarımsal verimlilikteki artış ekonominin diğer sektörlerinden daha düşüktür” (OECD, 2006, Burrell and Oskam, 2005, Berkum, 2005, Çakmak, 2004’den OECD, 2008, s.6) tespitinde bulunmaktadır.

Ayrıca; yine OECD raporu 2008’de iki önemli sorun daha yer almaktadır. Bunlardan birincisi: “Yaklaşık yarısını ücretsiz aile işi olarak çalışan kadınların oluşturduğu tarım iş gücü, yüksek oranda fakirlik, yetersiz eğitim ve kamu hizmetlerinin yetersiz sağlanması sorunlarını yaşamaktadır, ancak bu durum iyileşmeye başlamıştır” (OECD, 2006, Burrell and Oskam, 2005, Berkum, 2005, Çakmak, 2004’den OECD, 2008, s.5).

İkinci önemli sorun ise: “Tarımsal toprakların kaybı önemli ve yaygın bir çevresel sorundur. Toprak kaybının en şiddetli hali erozyondur. Toplam tarımsal arazinin %73’ü ve temel tarım arazilerinin % 68’i, esas olarak su erozyonu (%71) ve aynı zamanda rüzgar erozyonu (%2) olmak üzere erozyon riskiyle karşı karşıyadır” (Burrell and Oskam, 2005, UN Convention to Combat Desertification, 2006a, UN Convention to Combat Desertification, 2006b’ den OECD, 2008, s.8) olarak belirtilmektedir.

2.2. Geçimlik Tarım

Geçimlik tarımı; bu konuda çalışma yapan bilim adamlarından; Abele ve Frohberg; düşük sermayeli, düşük gelire ve aynı zamanda ucuz rekabete razı olan, pazarlara ve büyük merkezlere uzak, bu alanlara ulaşma güclüğü çeken, düşük gelirli, küçük işletmelerin yaptığı (Abele ve Frohberg, 2003, s.II), Heidhues ve Brüntrup'de; düşük miktarlarda üretim yapılan, dinamizmden uzak, irrasyonel yanı ile iktisatçılara çekici bir araştırma alanı olan, çeşitli değerlerin sağlıklı olarak ölçülme imkanının düşük olduğu ve verilerine, bilgilerine ulaşma güclüğü bulunan, dolayısı ile araştırılması zor olan, strateji ve büyüme uzmanları için bir nevi mizah alanı olan, oldukça geleneksel (Heidhues ve Brüntrup, 2003, s.3) bir alan olarak tespit etmektedirler.

Braun ve Lohlein 2003 yılı çalışmasında; bilim adına, değişim gösteren ve gelişen ülkelerde birbirinden farklı rotalar izleyen (s.48) fakat kırsal gelişim stratejileri için; kırsal eğitim imkanları, politikaları ve düşük mallar, kamu hizmetleri, kamu malları temelinde ele alınması gereken bir tarım biçimi olarak tanımlamaktadırlar (Braun ve Lohlein, 2003, s.48, 62).

Kopeva ve Noev'de; tarımsal gelişimin en önemli unsuru olarak, küçük arazi sahiplerinin kendi ihtiyaçlarından arta kalanları sattıkları bir üretim tarzı olarak (s.134); düşük eğitim ve düşük sermaye ile düşük endüstriyel gelişim takibinde bulunan kırsal kesimlerin kalabalık ailelerinin hayatta kalma mücadelesi olarak (s.135), kısaca düşük teknoloji ile üretim yaptıkları bir alan olarak tespit etmektedir (Kopeva ve Noev, 2003, s.134, 135, 139).

Geçimlik tarım ile ilgili yaptığı çalışmasında Aruoba; tarımsal üretim ve verimliliğinin önemli olduğu ve mutlaka artırılması gerektiğini, fakat küçük ölçekli, geçimlik tarım yapan küçük işletmelerin tarımda temel sorun teşkil ettiğini, geçimlik tarımın başlı başına bir konu olduğunu tespit ederek belirtmektedir (Aruoba, Erişim: 2010, s.191).

Tarımın, ana motoru olarak geçimlik tarımı gören Aruoba'ya göre; az gelişmiş, gelişmekte olan, Türkiye gibi ülkelerde; tarım sektörünün büyük bir kısmı geçimlik tarım yapmakta ve geçimlik tarım yapan işletmelerin üretimlerinde ise; iklim ve coğrafi konumların değişikliği, iktisadi ve kültürel bakış farklılıkları ile geniş bir yelpazede ürün çeşitliliği, bu çeşitlilik nedeni ile kaynakların kullanımı, sosyal-kültürel ya da bilimsel değişikliklere-yeniliklere bakış açıları ve uyum ve risk alabilme yetileri değişiklik göstermektedir (Aruoba, Erişim:2010, s.191-192).

Şüphesiz, çok değişik iklim, coğrafi bölgelerde yer alan, değişik eğitim seviyelerinde bulunan, farklı kültürel yapılardan gelen farklı anlayışlar için, bu sonuç yadırganmamalıdır. Yine aynı çalışmada Aruoba bizlere; tanımlanma güçlüğü çekilen bu konu da: her küçük ölçekli işletmenin geleneksel tarım yapmayabileceği, yani her küçük ölçekli tarım işletmesinin geçimlik, geleneksel üretim yapmayabileceği, bir kısmının küçük ölçekli olmasına rağmen pazara üretim yapan ticari işletmeler de olabileceği ile, tarımın; küçük ölçekli aile işletmeleri ile büyük, ticari tarım yapan işletmeleri, bir arada bulunduran bir yapı olduğu tespitini sunmaktadır (Aruoba, Erişim:2010, s.191-192).

Burada dikkat çekilen ayırım tamamen doğru bir saptama kabul edilmektedir. Çünkü her küçük ölçekli işletme; özellikle arazi büyüklüğü ile ele alınacak olursa, özel ve maddi değeri yüksek olan ürünler üretiyor olması halinde, büyük ölçekli fakat göreceli olarak daha düşük fiyatlarla satılan ürünleri yetiştiren işletmeler kadar büyük katma değer yaratıyor olabilmektedir. Değişik bakış açıları ile analiz edildiğinde bu işletmelerde büyük ölçekli sayılabilmektedir.

İkinci husus ise; özellikle arazi bakımında büyük ölçekli kabul edilebilecek her tarım işletmesi, diğer kıstaslar ele alındığında, geleneksel tarım yapan, ya da küçük ölçekli getiri sağlayan çiftlikler olarak da karşımıza çıkabilmesidir.

Bizlerin tarım üreticileri içerisinde ilgilenmesi gereken kısım ise; özellikle bu çalışmanın üçüncü bölümünde sayısal verilerle ele alınacak olan; geleneksel, basit üretim tarzı ile çalışan, dolayısı ile geçimlik üretim yapan küçük ölçekli işletmelerdir. Tarımda değerlendirilmesi gereken diğer üretim sınıfları ise; gelişmiş tarım yapan fakat küçük ölçekli olan işletmeler, geleneksel tarzda üretime devam eden fakat arazi yönünden büyük kabul edilebilecek işletmeler ve modern usullerle üretim yapan büyük ölçekli, tam anlamı ile ticari işletmelerdir (Aruoba, Erişim:2010, s.192).

Geleneksel tarım, yani geçimlik tarım yapan işletmelerin ise; genelde küçük ölçekli, aile çiftlikleri şeklinde, gelişmemiş tarım makineleri ile, pazarda satış amaçlı değil, ilk etapta kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yapan, stok ya da tüketim artığı ürünlerini satan, düşük gelir düzeyi ve mümkün olan en az ihtiyaçlarla yaşayan kişilerden meydana geldiği şekilde tanımlanması uygun olmaktadır.

Yine Aruoba: geçimlik tarıma buna yakın-benzer bir tanımlama getirmekte ve geçim tarım işletmelerinin temel mantığının geçimlik yaşama düzeyini sağlama, koruma ile aynı paralellikte olduğunu belirtmektedir (Aruoba, Erişim:2010, s.193).

Geçimlik tarımın tanımlanma güçlüğü; herhangi bir işletmenin hangi sınırdan itibaren ticari, pazar için üretimde bulunan, hangi sınırın altında ise geçimlik üretimde bulunmasının tespiti ile de karşımıza çıkmaktadır.

Bu sorunun kısa cevabında; herhangi bir eşik değer tespit ederek, herhangi bir işletmenin üretiminin yani arzının, kendi tüketimine, hatta stok ve tüketim değerleri toplamına bölünerek tespit edilebilmektedir. Temelde; satış, stok ve kendi tüketiminin o işletmenin üretim fonksiyonunu teşkil ettiğini savunabiliriz (Aruoba, Erişim:2010, Balint 2004, Balint ve Wobst, 2005, Staal vd., 1997).

Bu durumda da; satışların üretime oranı; pazarlama imkanlarını, kendileri için yapmış oldukları üretim ya da işletme sahiplerinin (genelde işletme sahibi aile fertlerinin) tüketimlerinin üretime oranı da; geçimlik üretim eşiğini ortaya çıkarmakta olacaktır.

Buna benzer bir tahmini sağlayan farklı bir rasyoyu da yine Aruoba, makalesinde; satılan ürünlerin, toplam üretime bölünmesi ile tespit etmektedir (Aruoba, Erişim:2010, s.194). Şüphesiz bu ve benzeri şekillerde bir eşik tespit etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca bir işletmenin geçimlik tarım işletmesi kabul edilebilmesi için sadece rakamsal değerlerden yola çıkmak yeterli kabul edilmemektedir.

İşletmenin kullandığı işgücünün aile fertlerinden ya da ücretli işgücü olarak sağlanması, üretimde kullanılan bir takım girdilerin kendi imkanları ile ya da satın alınarak temin edilmesi, modern tarımsal imkanlarının ne derece kullanıldığı, işletme sahiplerinin gelir düzeyi ve yaşam standartları da geçimlik tarım için önemli ölçütler olarak bulunmaktadır (Aruoba, Erişim:2010, s.194).

Tüm bu ölçütlerin ışığında, özellikle ülkemiz için, cüce işletme olarak kabul edilen ve tamamen geleneksel tarıma uygun üretim yapmakta olan işletmelerin; gelir ve tasarruf imkanlarının düşük, kullandıkları teknolojilerinin günün gerisinde, pazarlama-satış imkanlarının düşük, işgücü kaynağı olarak işletme sahipleri aile fertlerinin yer aldığı, basit sermaye ile oldukça küçük ölçekli arazilerde olarak geçimlik tarım yaptıklarından söz edilebilmektedir (Aruoba, Erişim:2010, s.201-203).

Eğer temel ölçüt; arazi genişlikleri alınacak olursa da; Türk tarımında yer alan geçimlik tarım işletmelerinin oransal olarak tahminlenmesi mümkün olmaktadır. Örneğin: Aruoba makalesinde; 100 dekar araziye kadar büyüklükteki işletmeleri yarı geçimlik- yarı ticari, 20 dekar ve altında arazi genişliği olan işletmeleri de tamamen geçimlik tarım işletmesi olarak kabul etmektedir (Aruoba, Erişim:2010, s.195).

Eğer 20 dekar ve altındaki arazi büyüklüğünü sınır, eşik kabul edecek olursak; daha önceki kısımda yer alan Tablo 4'de, 2001 GTS sonucuna göre Türk tarımında yer alan işletmelerin %33.4'ü geçimlik tarım işletmesi kabul edilmelidir. Ortaya çıkan bu oran, çok büyük bir orandır ve geçimlik tarımın önemini bir daha ortaya koymaktadır.

2.3. Geçimlik Tarımın İşlem Maliyetleri ile İlişkisi

İşlem maliyetlerini, herhangi bir sektörde dahi ölçebilmek büyük güçlükler taşımakta iken, tarım özellikle geçimlik tarım alanında kesin, net, rakamsal verilerle bir yorum yapmak çok daha büyük zorluklar taşımaktadır.

Bunun temel nedeni; pek çok bilginin, değer üreticiden üreticiye değişiklik göstermesi, çok anlamlı olabilecek genellemelerin yapılmasındaki güçlükler ve sağlıklı ya da kesin olarak kayıtlı bilgi akışında ki eksiklikler olmaktadır. Fakat, yine de bir kısım iktisatçı ve tarım ekonomisti bu konuya değinmeye, tahminleme modelleri oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu çalışmalardan, Sarris, Savastano ve Tritten, 2004 yılında; Deininger, Sarris ve Savastano (2004) ve Heltberg (1998)'in çalışmalarından esinlendikleri, Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan ülkelerin tarımsal yapılarını inceledikleri çalışmalarında, işlem maliyetlerinin; özellikle tarımsal alanların alımı, satımı ve her iki tarafı içinde kiralanması esnasında yapılan kontratlarla, toprak pazarını hatalı çalıştıran bir unsur olduğunu iddia etmişlerdir (Sarris, Savastano ve Tritten, 2004, s.90).

Yine aynı çalışmada; Heltberg'e ait 1998 yılı çalışmasındaki tahmin modelinden yola çıkarak; işlem maliyetlerinin özellikle arazi kontratları, ardından işgücü ve kredi kontratlarının yapımları esnasında da ortaya çıkardığı riski tahminlemeye uygun olan bir çalışma yaparak, tarımsal üretim miktarının; ayrı ayrı sıralayacak olursak; arazi temin etme operasyonları, arazi sahipleri, araziye sahip olmak isteyen ana üreticinin yani çiftlik sahibinin kendi mal varlığı ile ilişkili olarak kredi alabilme uygunluğu, çiftlik sahibinin işgücü temin etme sırasında, ya da amacıyla gösterdiği çabaları ya da araştırmaları ve çiftlik sahibinin; eğitim seviyesi, aile birey sayısı, yaşı gibi değerlerin bir fonksiyonu olduğunu ortaya koymuşlardır (Heltberg, 1998 'den Sarris, Savastano ve Tritten, 2004, s.91).

Buradan da görülebileceği gibi, üretim değerinden yola çıkarak, riski dahi hesaplamak için kullanılan az sayıdaki değişken bile çiftlikten çiftliğe, üreticiden üreticiye değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla belli bir üretici grubu, topluluğu, örneğin; her hangi bir ülkede yer alan sadece geçimlik tarım yapan bir grup için, bir genelleme yaparak, riski ya da işlem maliyetlerini genel bir rakamla tespit edebilmek güçlük taşımaktadır.

Ayrıca; işlem maliyetleri ölçülebilmesi zor olmakla beraber, iktisadi yaşama etkisi bakımından, özellikle de, gerek küçük gerekse de büyük ölçekli tüm tarımsal işletmeler ve kırsal kalkınma için önem taşımaktadır.

Örneğin: Ahrens; 2004 yılı Tarım politikası ve Kırsal gelişim konulu makalesinde; işlem maliyetlerinin nedenini ya da yüksek gerçekleşmesini, tarımsal yapı ve tarımsal çevre politikalarının kırsal kalkınma programlarına yeterince temel teşkil etmemesi olarak görmekte ve bu iki konunun işlem maliyetlerinin önemli rakamlarda gerçekleşmemesi için kırsal kalkınma programlarına daha da bütünleştirilmesini önermektedir (Ahrens, 2004, s.353).

İşlem maliyetleri kalkınmayı, tüm tarım sektörünü ve en yoğun olarak da geçimlik tarımla ilgilenen küçük ölçekli işletmelerin faaliyetlerini etkilemektedir. En başta önemli bir fiyat etkisinden söz edilebilmektedir.

Galusho ve von Cramon-Traubadel, 2004 yılı Ukrayna'daki kırsal yoksulluktan kurtulmak için bir araç olarak gördüğü tarımsal üretim ve verimliliğe değinen makalesinde; tarımda işlem maliyetleri için; tam rekabet ve uluslararası ticaretin çalışması halinde, her hangi bir tarım ürününün dünya piyasa fiyatının, işlem maliyetleri ve iç piyasa fiyatlarından oluştuğunu ve işlem maliyetlerinin bu şekilde belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Bu şekilde iç piyasa fiyatı; dünya fiyatı ve işlem maliyetleri etkisi altındadır (Galushko ve von Cramon-Traubadel, 2004, s.230) tespitinde bulunmaktadır.

Bezlepkina vd.'nin (2004); 1990-2001 yılları arasındaki Rus mandıracılığı üzerine yapılan, tarım işletmelerin performansları ile çevreleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalıştıkları makalesinde ise; işletme ölçeğinin, artması halinde birim alan başına düşen işlem maliyetinin düştüğü tespit edilmektedir (Bezlepkina vd., 2004, s.166).

Tüm bunlar bizlere, geçimlik tarım işletmelerinin, geleneksel tarım imkanları, düşük eğitim düzeyi, düşük sermaye miktarı gibi dezavantajlarının yanında yüksek işlem maliyetleri ile de karşı karşıya kaldığını göstermekte iken, diğer bir yandan da bu duruma ait dezavantajları yaşayan geçimlik ya da küçük ölçekli tarım sektörünün; belki de farkında olmaksızın işlem maliyetlerini beslediğini belirtmektedir.

Örneklendirmek gerekirse; Petrick ve Weingarten, 2004 yılı Kırsal Kalkınmada tarımın rolünü anlattıkları çalışmalarında; Balint'e ait (IAMO, 2004, s.238-256), Romanya tarımı ve işlem maliyetleri üzerine yapılmış çalışmalarını da değerlendirmektedir.

Onlara göre Balint; tarımda işlem maliyetlerini, özellikle küçük ölçekli tarım işletmeleri tarafından kontrol edilen, beslenen ve gerek girdi, gerekse çıktı pazarlarının yanlış şekilde gelişimini sağlayan, yüksek değerler olarak tespit etmekte ve bu olumsuzluğa karşı kooperatifler gibi organizasyonların önlem olabileceğini ortaya koymaktadır (Balint, 2004'den Petrick ve Weingarten, 2004, s.12).

Ahrens gibi, Balint vasıtası ile Petrick ve Weingarten'da bu şekilde öneri ile işlem maliyetlerine katkı da bulunmaktadır. Ayrıca geçimlik tarımın ya da tarımsal işletmelerin ölçek büyüklüklerinin işlem maliyetleri ile ilişkisini anlayabilmek için Balint'in yapmış olduğu çalışmalarında incelenmesinde de fayda bulunmaktadır.

Petrick ve Weingarten'nin de alıntılar yaptığı 2004 yılı çalışmasında Balint; sosyalist idare yıllarının 90'larla birlikte son bulmasının ardından, tam anlamı ile piyasa şartlarının oluşmadığı, devletin özellikle arazi, toprak piyasasından tam anlamı ile çekilmediği fakat tarım işletmelerinin, özellikle küçük ölçekli şahıs çiftliklerinin çok sayıda bulunduğu Romanya tarımını incelemektedir (Balint, 2004).

Bu çalışmasında Balint; Romanya içerisinde, özellikle sayısal dağılım açısından küçük ölçekli tarımsal işletme açısından zengin olan Transilvanya bölgesini temel alarak, çevresinde yer alan diğer bölgelere de kayan bir araştırma yapmaktadır (Balint, 2004).

Balint, 2004 yılında IAMO adına yaptığı çalışmasında; Williamson'un sosyal analiz, bakış tarzı ile ekonomideki kurumsal değişkenlerin şahıs çiftliklerinin satışları üzerindeki etkiyi inceleyerek, bu tip işletmelerin doğurduğu ya da beslediği oldukça yüksek işlem maliyeti rakamlarına değinmekte ve işlem maliyetleri ile arazi alım-satımı arasındaki negatif ilişkiyi ortaya koymaktadır (Balint, 2004, s.238).

Ona göre; mülkiyet hakları ve işlemlerinin analizi sonunda ulaşılan ve de gerek diğer üretim faktörlerinin alımında, gerekse satışında ortaya çıkan yüksek işlem maliyetlerinin (s.239); aynı bölgede aynı tür faaliyeti gösteren üreticilerin bir arada bulunmaları ile düşük rakamlarda gerçekleşmesi ve bunun satışlara olumlu etkisi (s.241), ve yine aynı şekilde küçük üreticilerin bir araya geldiği kooperatifler, birlikler gibi işbirliği sayesinde daha da düşük işlem maliyeti değerlerine ulaşılmaktadır (Balint, 2004, s.239, 241, 242).

Romanya'daki özellikle tarım topraklarının, 1990 ve sonrasındaki dönemde; neredeyse tamamına yakınının devlet tarafından yönetilmesi, dağıtılması, satılması ya da kiralanması (Kenneth, 2003 ve OECD, 2000), sağlıklı bir ekonomik ve tarımsal değişim öncesinde birden bire ortaya çıkan, Romanya'ya yeni giren tarım prosedürleri yüksek oranlarda işlem maliyeti külfeti getirmiş, bu durumda küçük ölçekli, daha geleneksel görülen, daha basit şekilde yapılan geçimlik tarımın popüler olmasını doğurmuştur (Balint, 2004, s.243).

Ayrıca, yüksek işlem maliyetleri sadece arazi, mülkiyet işlemlerinde değil, tüm girdi pazarlarını da negatif yönde etkileyerek (s.244), örneğin; sezonluk işçi temini, onların çalışma bölgesine nakli, satışlar için pazar imkanlarına ulaşma gibi pek çok konuda kendisini göstermektedir (Balint, 2004, s.244, 245).

Bunlarla beraber Balint; yine aynı çalışmasında; patates, ay çekirdeği gibi seçilmiş tarım ürünlerinden yola çıkarak, satış aşamasındaki işlem maliyetlerinin; pazara uzaklık, ürünlerde birim başına düşen taşıma maliyeti gibi etkenleri de dikkate alarak, toplu hareketin yani kooperatiflerin yüksek işlem maliyetlerinin çözümü olduğunu iddia ederek (s.247), üretim alanlarının sağlıklı çalışması için; hırsızlığa karşı alınan önlemler ya da yapılan sözleşmelere uygun ticari faaliyeti yerine getirmenin sağlanması için yapılan işlemlerin de doğrudan sayılmasa bile endirekt olarak adlandırılan işlem maliyetlerine yol açtığını ortaya koymaktadır (Balint, 2004, s.247-250).

Sonuç olarak da; Transilvanya bölgesindeki küçük ölçekli işletmeleri örnek göstererek, küçük işletmelerin bir arada, yani aynı bölgede, çok sayıda olmasının ve de birlikte hareket etmesinin işlem maliyetlerinin düşük seviyelerde olmasını sağlayacağı bildirilmektedir (Balint, 2004, s.251).

Bir diğer önemli çalışma da, 2005 yılında, yine Balint'in, Peter Wobst ile birlikte ZEF-Pasad projesine yaptığı, bir önceki çalışmaya göre daha analitik olan ve yine Romanya tarımı verileri ile hazırlanan İşlem Maliyetleri ve Geçimlik Tarım konulu çalışmasıdır. Bu çalışmasında Balint; Langrange çarpanları ve Heckman regresyon analizlerini kullanarak, tarım işletmeleri için ekonometrik bir model oluşturmuştur (Balint ve Wobst, 2005).

Modelin ilk aşamasında; bir tarım işletmesi ve sahibin, tüketimi, üretim girdileri, satışları, üretimi, toprak geliri gibi verilerinin ışığında, birden sonsuza kadar ürün çeşidi ile üretime katıldığı ve tüm işlem maliyetlerinin sıfır olduğu kabul edilerek, faydasını maksimize etmeye çalıştığı ve bu şekilde bir noktada, gelirini ve faydasını optimal noktada tuttuğu varsayılmakta (Balint ve Wobst, 2005) iken, ikinci aşamasında ise; üreticinin kullandığı girdilere ve pazarda yaptığı satışlarda yer alan çıktılarına; araştırma, fiyat takibi-analizi, fiyatları listeleme, yaptığı kontratlara dair zorunlulukları yerine getirme maliyetleri gibi sabit işlem maliyetleri ile satın alınan ya da satın alınan her ürüne ait birim başına düşen işlem maliyetini gösteren, değişken işlem maliyetleri eklenmektedir (Balint ve Wobst, 2005).

Balint ve Wobst, bu şekilde yaptıkları model-çalışma ile; işlem maliyetlerinin hesaba dahil edilmesi ile, üreticinin piyasada üretim ve satış yaparak var olmak için, hem alım hem de satış aşamasında ortaya çıkan işlem maliyetlerini zorunlu olarak kabullendiğini, birim başına düşen işlem maliyetleri eklendiğinde; üreticinin satış aşamasında; en az ürünün gölge fiyatı ve birim başına düşen değişken işlem maliyetinin toplam değeri ile satışına razı olduğunu, sabit işlem maliyetlerinin eklenmesi halinde ise; üreticinin gelirinin doğrudan, dolayısı ile de faydasının da azalarak dolaylı olarak etkilendiğini ortaya koymaktadır (Balint ve Wobst, 2005).

Son olarak da, Staal, Delgado ve Nicholson'un birlikte hazırladığı, 1997 tarihli olarak daha eski fakat çarpıcı tespitlere yer veren makalenin gözden geçirilmesinde fayda bulunmaktadır.

Staal vd.; bu çalışmada; özellikle Afrika kıtasında yer alan seçilmiş, Kenya, Tanzanya, Angola, Zimbabve, Etiyopya, Uganda gibi ülkelerdeki, küçük ölçekli mandıracılığı ve süt üretimini incelemişlerdir (Staal vd., 1997).

Bu çalışmada; Staal vd., Afrika süt üreticilerini inceleyerek, küçük ölçekli süt üreticilerinin daha büyük ölçekli üretim yapan firmalara göre daha yüksek işlem maliyetleri ile karşı karşıya oldukları, işlem maliyetlerinin tamamen homojen bir ürün olan süt ürünlerinde bile tek başına dahi maliyet ve fiyat arttırıcı ve firmalar arası değişik fiyatlandırma yapılmasının sebebi olduğu, firmalar arası kooperatifler gibi organizasyonların ve alıcılarla yaptıkları anlaşmaların işlem maliyetleri ile ilişkili olduğu tespitlerinde bulunmaktadır (Staal vd., 1997).

Staal vd.'ne göre; adı geçen ülkelerde küçük süt üreticilerinin sınırlı sayıda bulunmasının ardında; hem üretimde kullanılan girdileri temininde, hem de satış-pazarlama aşamalarında ortaya çıkan işlem maliyetlerinden, büyük ölçekli firmalara göre daha çok etkilenmeleri yatmakta ve dolayısı ile süt ürünlerindeki fiyat değişikliklerinin yavaş-ağır seyir etmesi de bu nedene bağlanmaktadır (Staal vd., 1997).

Daha önceki çalışmalardan çıkarılan ortak noktalardan biri, bu şekilde işlem maliyetlerinin ölçek büyüklüğü değiştiğinde, küçük ölçekli işletmelerin aleyhine etki göstermesi olmaktadır. Yine aynı çalışmada; işlem maliyetlerinin; özellikle küçük ölçekli işletmelerin, değişen ekonomik ve sosyal çevre ile ilişkilerinde ve de sorumluluklarında, iş ortağı bulma-arama çalışmalarında, görüşme yaptıkları ya da çalışacakları partnerlerin güvenilirliğinin sorgulanmasında, pazarlık ve anlaşmaya varma aşamalarında ve nihayetinde ürünlerin transferi, nakliyesi, paketlenmesi gibi işlemlerinde ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Staal vd., 1997).

Burada dikkat edilmesi gereken husus; süt ve süt ürünleri özel ürünlerdir ve özel şartlarda taşınması-nakledilmesi gerekmektedir ki, başlı başına özel bir ürün olması yanında kutulanmış halleri ile çok büyük ebatlı ve çok büyük rakamsal değerler taşımayan birim ürünler olarak oldukça yüksek işlem maliyetlerine sahip bulunmalarıdır (Staal vd., 1997, s.782).

Dolayısı ile ürünlerin niteliği de; aynı süt ürünlerinde olduğu gibi işlem maliyetlerinin oluşmasında farklılıklar yaratmaktadır. Bir başka husus da; süt ürünleri gibi özel ürünlerde, bozulmadan gönderileceği mesafe-uzaklık arttıkça işlem maliyetlerinde de önemli değişiklikler ve artışlar olmaktadır (Staal vd., 1997, s.784).

Ayrıca; Staal vd., adı geçen Afrika ülkelerinden özellikle Kenya üzerinde durmuşlar, FAO'nun 1993 yılı çalışmasında yola çıkarak, Kenya'daki süt ürünleri pazarını, aynı ülkede %93 gibi bir oranla, süt üreticileri kooperatiflerinin temin ettiğini, bunun da işlem maliyetlerini özellikle de satış-pazarlama aşamalarında oldukça olumlu bir etki yaptığını bildirmektedirler (FAO, 1993'den Staal vd., 1997, s.784).

Bundan başka Kenya ve süt üreticileri için bir başka önemli noktada; kooperatiflerin işlem maliyetlerini düşürmesi olumlu iken, iklim ve yağış rejiminin düzensizliği, yani; yağışın yaz aylarında olması ile kış aylarının tamamı ve kısmen bahar aylarının meracılığa, yeşillik alana müsait olmaması ile süt veren hayvanlarda hazır besinler kullanılması gibi iklim şartları da işlem maliyetlerini süt üretimi gibi özel alanlarda etkilemektedir (Staal vd., 1997, s.784).

Sonuç olarak; geçimlik tarımda; girdi pazarları ve bu pazarlara uzaklıklarla ve kontratlara dair, ürünlerin niteliklerine göre ya da sadece arazi temininden başlayarak iklim değişikliklerine kadar pek çok unsurun işlem maliyetlerini etkilediği görülmektedir.

3. AMPİRİK ANALİZ: İŞLEM MALİYETLERİNİN GEÇİMLİK TARIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Çalışmanın bu kısmında geçimlik tarım ve işlem maliyetleri arasındaki ilişki ekonometrik olarak incelenecektir. Burada amaç geçimlik tarımı belirleyen olası faktörleri ve bunların etkilerini tahmin etmek ama özellikle işlem maliyetlerinin geçimlik tarım üzerindeki etkisini belirlemektir. Birinci kısımda çalışmada kullanılan veri seti tanıtılacak, ikinci kısımda ise analiz gerçekleştirilecektir.

3.1 Ampirik Çalışmada Kullanılan Veri Setinin Özellikleri

Çalışmanın veri tabanı Dünya Bankası Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project-ARIP) kapsamında 2004 yılında gerçekleştirilen Kırsal Kesim Kantitatif Hane Halkı Anket çalışmasından elde edilen veri tabanın bir kısmıdır. Gözlemler, Türkiye’de temel tarımsal ürünler olarak adlandırılan¹ ürünlerin üretiminin yoğunlukla gerçekleştiği bölgelerden küme örnekleme yöntemiyle tespit edilmiştir. Bu şekilde belirlenmiş 500 köy anket çalışmasının tabanını oluşturmuştur. Bu köylerin ürünlere göre dağılımı ve kapsadığı il sayısı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 3.1: Örneklem Üretim Deseni-2004

Ürün	Üretilen Köy Sayısı	Yüzde Dağılım	Kapsadığı İl Sayısı
Buğday	131	26,25	56
Mısır	54	10,82	28
Pamuk	64	12,83	18
Şeker pancarı	81	16,23	39
Tütün	56	11,22	20
Zeytin	48	9,42	13
TOPLAM	500	100	71

Kaynak: Çalışmada kullanılan veriler 2004 Yılında, Dünya Bankası Tarımsal Reform ve Uygulama Projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan anket çalışması bulgularından elde edilmiştir.

¹ Buğday, mısır, pamuk, şeker pancarı, tütün ve zeytin.

ARIP projesi kapsamında seçilmiş köylerin 448'inin nüfusu 2000'den azdır. Seçilen köylerin Tarımsal Bölgelere göre dağılımı Tablo 3.2'de verilmiştir. Her köyde ilk etapta muhtarlıktan tarımsal faaliyet ile uğraşan hane halklarının listesi, hane halkı reisinin adı ve adresleri temin edilmiş daha sonra sistematik örnekleme ile 11 hane halkı seçilmiştir. Bu hane halklarının her biri tarımsal işletme olarak kabul edilmiş ve bunlarla anketler gerçekleştirilmiştir ve böylece 5500 anket 500 köy ve 71 il'de uygulanmış olmaktadır.

Tablo 3.2: Tarımsal Bölge Örnekleme Dağılımı-2004

Bölge	İl Sayısı	Köy Sayısı	Anket Sayısı
Marmara	11	80	880
Orta Anadolu	13	100	1100
Ege	6	60	660
Akdeniz-I	5	31	341
Akdeniz-II	7	82	902
Güneydoğu Anadolu	6	33	363
Doğu Anadolu	10	18	198
Batı Karadeniz	8	59	649
Doğu Karadeniz	5	37	407
TOPLAM	71	500	5500

Kaynak: Çalışmada kullanılan veriler 2004 Yılında, Dünya Bankası Tarımsal Reform ve Uygulama Projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan anket çalışması bulgularından elde edilmiştir.

Anket, 17 bölümden oluşmaktadır ve bu bölümlerde aşağıdaki konular hakkında bilgi almak hedeflenmiştir:

- Kırsal yerleşim yeri bilgisi, anketin amacı,
- Tarım reformunun nasıl algılandığı,
- Hane halkı bilgisi,
- Göç,
- İkamet ettiği yer,
- Hane halkına ait menkul ve gayrimenkul varlık,
- Tüketim harcamaları (gıda ve gıda dışı),

- Hane halkı gelir ve kaynakları,
- Hane halkı tasarrufları,
- Gelir ve refah seviyesi,
- Hizmetlere ulaşım,
- Tarımsal arazi ve kullanımı,
- Tarımsal alet ve makine,
- Tarımsal üretim ve pazarlama (bitkisel üretim, işgücü, makine, hayvansal üretim ve pazarlama, ikincil üretim ve pazarlama, girdi harcamaları, yem kullanımı, işletme sermayesi ve kullanımı, teknik yardım gereksinimi),
- Tarımsal birliklere üyelik,
- Hane halkının yazılı ve görsel basın karşısındaki davranışı.

Bu bilgilere ek olarak köy muhtarı veya muhtarın olmadığı durumda ihtiyar heyeti üyelerinden birisine ayrıca bir anket uygulanmıştır. Bu anketin içerdiği konular şöyle sıralanabilir:

- Kırsal yerleşim yeri hakkında bilgi
- Anketin amacı
- Köy hakkında genel bilgi
- Köy genelinde arazi kullanımına ilişkin bilgi
- Tarımsal üretim, pazarlama
- Köydeki tarımsal örgüt ve birlikler
- Köydeki okul, sağlık kuruluşları ve fabrikalar hakkında bilgi.

Anket çalışmasıyla elde edilen veri tabanından hane halkına ve tarımsal üretim ve yapıya ilişkin olarak Tablo 3.3'de sunulan karakteristik özellikler çıkarılmıştır.

Tablo 3.3: Hane Halkı, Tarımsal Üretim ve Yapıya İlişkin Seçilmiş Özellikler

Ortalama Hane halkı genişliği	5.60 kişi
9 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfusun oranı	% 24.00
Kadın nüfus oranı	% 64.07
Hanede ortaokul ve üstü mezunların oranı	% 18.10
Mülk arazi oranı	% 88.28
Ortalama Ekilen alan (hane başına)	88.52 dekar
Hanede yetişkin kişi başına ortalama ekilen alan	31.58 dekar
Toplam gelirin içinde tarımsal gelirin oranı	% 79.80
Tarımsal harcamaların içinde girdinin oranı	% 92.00

Kaynak: Çalışmada kullanılan veriler 2004 Yılında Dünya Bankası Tarımsal Reform ve Uygulama Projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan anket çalışması bulgularından elde edilmiştir ve değerler ortalamaları vermektedir.

Tablo 3.4; ekonometrik analizde kullanılan değişkenlere ait temel istatistik göstergeleri sunmaktadır.

Tablo 3.4: Model Değişkenlerine Ait Temel İstatistik Göstergeler

	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Ortalama	Sapma Katsayısı	Cevap 1	Cevap 1 Oranı
Öz Tüketimin Üretimdeki Payı	160.0	0.0	24.4	19.9	1.2		
Satışın Üretimdeki Payı	100.0	7.0	17.7	83.1	0.2		
Hane Reisi Eğitim Seviyesi (İlk Okul ve altı)						1257	85.0
Hane Reisi Eğitim Seviyesi (Ort.-Lise)						212	14.3

Hane Reisi Eğitim Seviyesi (Üniv. veya üstü)						10	0.7
Hane Reisi Yaşı (40 ve altı)						104	7.0
Hane Reisi Yaşı (41-50)						251	17.0
Hane Reisi Yaşı (51-60)						371	25.1
Hane Reisi Yaşı (+60)						754	51.0
Hanehalkı Büyüklüğü	28	1	3.2	5.6	3.2		
Hanede Kadın Oranı	85.7	0	15.8	46.2	0.3		
Ekilen Alanın Toplam Alandaki Payı	7,100.0	6.7	304.1	147.8	2.1		
Hanenin Sahip Olduğu Hayvan Sayısı	66.0	0.0	8.3	5.1	1.6		
Sahip Olunan Makine	4.2	0.0	0.9	1.4	0.6		
Üretilen Ürün Sayısı	11.0	1.0	1.7	2.9	0.6		

Buğday Fiyatı	4,000,000.0	28,000.0	365,492,9	351,395.5	1.0		
Çalışan Nüfus	100.0	0.0	24.7	42.0	0.6		
Çalışan Ücretli İşgüçü	510.0	0.0	36.1	8.9	4.0		
Tarım Dışı Gelirin Toplam Gelirdeki Payı	90.9	0.0	10.1	2.3	4.3		
Hane Üretimini Satış Noktası	7.6	0.2	0.7	1.1	0.6		
Teknik Yardım						1246	84.2
Kooperatif Üyeliği						168	11.4
Tarımsal Sigorta						32	2.2

Tablo 3.4'deki değişken istatistikleri, değişkenlere ait veri setlerinde aykırı-uç değerler (outliers), Box-Plot (kutu-grafik) analizi ile çıkarıldıktan sonra hesaplanmıştır. Bu tabloda, örnekleme dahil olan gözlemlerde hane reisinin eğitim seviyesinin % 85 oranında ortaokul ve dengi seviyenin altında olduğu görülmektedir. Üniversite ve üstü dereceye ise hane reislerinin sadece % 0.7'si sahiptir. Örneklem içinde hane reislerinin yaş dağılımına bakıldığında yaklaşık % 25'in 50 yaş altında olduğu görülmektedir.

Hanelerin % 85'i teknik yardıma ihtiyaç duyup da alabilmiş veya ihtiyaç duymamış konumdadır. Örneklemin sadece % 11'nin bir kooperatif veya birliğe üye olduğu ve sadece % 2.2'sinin tarım sigortasından yararlandığı görülmektedir.

Sürekli değişkenler incelendiğinde ekilen alan payı, tarım dışı gelir payı ve ücretli işgücü sayısı değişkenlerinin sapma katsayılarının 1'den büyük olduğu gözlenmektedir. Bu bulgu aslında, aykırı-uç değerler (outliers) çıkarıldıktan sonra elde edildiği için ekonometrik model açısından tercih edilir bir durum değildir. Ekilen alan payı değişkeninde maksimum değer 100'den büyük olması, hanenin mülk arazisinden çok daha büyük bir araziyi kiralayarak ve/veya ortakçı olarak ektiğini göstermektedir. Benzer sonuç bağımlı değişken için de geçerlidir. Bazı haneler ürettiklerinden çok daha büyük miktarda öztüketim yapmaktadır. Burada aslında hanenin öztüketim kavramını yanlış anlayarak cevap vermesi de olasıdır (belki toplam tüketimi ile üretimini kıyaslamıştır).

Hanelerin makineleşme düzeyinin genelde düşük, çalışan ücretli işgücü sayısının düşük ve bu hanelerin genelde pazara (satış noktasına) uzak olduğu görülmektedir. Burada pazara uzaklık talep ve fiyat istikrarından uzaklık olarak da algılanabilir. Hanelerin ürettiği ürün çeşidinin ortalama 3 olması da ilginç bir sonuçtur.

3.2 Ampirik Model ve Ekonometrik Sonuçlar

Bu bölümde, Türkiye'de geçimlik tarım üzerinde etkili olan faktörler ekonometrik olarak tahmin edilmektedir. Bu faktörler arasında işlem maliyetlerini temsilen "benzer" değişkenler özellikle koyulmuştur. Tahmini yapılan ekonometrik ilişkinin kapalı hali denklem 3.1'de gösterilmektedir. Burada bağımlı değişken; geçimlik üretimi teorik olarak temsilen toplam üretim içinde satılan miktarın payı ve toplam üretim içinde öztüketim miktarının payıdır. Bağımsız değişkenler denklem 3.2'de gruplar halinde içerilmektedir. Denklem 3.2. bu gruplardaki değişkenleri vermekte ve bunların tanımlamaları hemen altında yapılmaktadır.

geçimlik üretim = f (hane reisi özellikleri, hane özellikleri, tarımsal yapı, işlem maliyetleri)

(3.1)

BD = f(RD1, RD2, RD3, RD4, RD5, TA1, TA2, TA3, TA4, TA5, HA1, HA2, HA3, IM1, IM2, IM3, IM4)

(3.2.)

Değişkenler listesi

BD-	OZTUKURETPAY:	üretim içinde öztüketime ayrılan pay
RD1-	EG2:	hane reisinin eğitim seviyesi ortaokul veya lise seviyesinde ise 1, diğer şekilde 0
RD2-	EG3:	hane reisinin eğitim seviyesi üniversite ve üstü seviyede ise 1, diğer şekilde 0
RD3-	YAS4050:	hane reisinin yaşı 41-50 aralığında ise 1, diğer şekilde 0
RD4-	YAS5060:	hane reisinin yaşı 51-60 aralığında ise 1, diğer şekilde 0
RD5-	YAS60US:	hane reisinin yaşı 61 ve üstünde ise 1, diğer şekilde 0
HA1-	CALISANORANI:	hanede çalışan nüfus oranı
HA2-	UCRETLIISGUCUSAYISI:	hanede çalışan ücretli işgücü sayısı
HA3-	TARIMDISIGELIRPAYI:	hane toplam geliri içinde tarım dışı gelir payı
HA4-	HANEDEKISISAYISI:	hanede yaşayan nüfus sayısı
HA5-	HANEKADINPAY:	hanede kadın nüfusun payı
TA1-	BUGDAYFIYATI:	buğday satış fiyatı
TA2-	EKILENALANPAY:	hane toplam arazisi içinde ekilen alanın payı
TA3-	HAYVANSAYISI:	hanenin sahip olduğu hayvan sayısı
TA4-	URUNSAAYISI:	hanenin ürettiği ürün çeşidi sayısı
TA5-	MAKINE:	hanenin tarımsal üretimde kullandığı makineleşme katsayısı
IM-	PAZARUZAK:	işlem maliyetleri; hane üretimi satış noktasına göre oluşturulmuş endeks
IM2-	TEKNIKYARDIM:	işlem maliyetleri; hane tarımsal üretim için teknik yardıma ihtiyaç duymuyor ise 1, diğer şekilde 0
IM3-	KOOPUYE:	işlem maliyetleri; hane bir tarımsal birlik veya kooperatife üye ise 1, diğer şekilde 0
IM4-	TARIMSIG:	işlem maliyetleri; hane tarımsal sigortaya sahip ise 1, diğer şekilde 0.

Değişken Oluşturma Süreci

Hane reisinin eğitim seviyesine ilişkin sabit terim kukla değişkenleri eğitim seviyesini üç gruba bölecek şekilde düzenlenmiştir. Birinci grup, hane reisinin okuma yazma bilmediği, ilkokul mezun olduğu durumu ve ilkokul diplomasına sahip olmayıp okuma yazma bildiği durumu içermektedir. İkinci grup, hane reisinin ortaokul ve dengi, lise ve dengi okullardan mezun olduğu durumu içermektedir. Son grup ise hane reisinin üniversite ve üstü derecede diplomaya sahip olduğu durumdur.

Hane reisinin yaşına ilişkin sabit terim kukla değişkenleri Balint ve Wobst (2005)'in çalışmasına dayanarak hazırlanmıştır. Buna göre hane reisinin 40 yaş ve daha genç olduğu durum; 41-50 yaş arasında olduğu durum; 51-60 yaş arasında olduğu durum ve 60 yaşından büyük olduğu durum ayrı ayrı gruplanmıştır.

Hanehalkına ilişkin birinci değişken hane nüfusu içinde çalışanların payıdır. Burada hane reisinin beyanı göz önüne alınarak çalışanın ücretsiz veya ücretli olduğu ayırımına gidilmemiştir. İkinci değişken hanede çalışan ücretli işgücü sayısıdır. Hanehalkına ilişkin üçüncü değişken toplam hane geliri içinde tarım dışı gelirin payıdır.

Burada tarım dışı sürekli gelir dikkate alınmış, bir defaya has gelirler, örneğin arazi satış gelirleri, dikkate alınmamıştır. Bu gruptaki son iki değişkensıraıyla hanehalkı nüfusu sayısı ve hanedede yaşayan kadın nüfusun oranıdır.

Tarım dışı gelirler içinde, diğer sektörlerde ve/veya kamu sektöründe ücret veya maaş olarak kazanılan gelirler, kira, faiz gelirleri, devlet yardımları, emekli maaşları gibi tarım sektörüne ilişkin olmayan ve sürekli olan gelirler içerilmektedir.

Tarımsal yapı grubunda beş değişken içerilmiştir. Birincisi, yaygın olarak ortak üretilen ürün olan buğdayın satış fiyatıdır. İkinci değişken, hanenin sahip olduğu toplam tarımsal arazi içinde ekilen alanın payıdır. Bu alanın yıllık, çok yıllık veya senede birkaç ürün veren ürünlere ayrılıp ayrılmadığı dikkate alınmamıştır. Üçüncü değişken, hanenin sahip olduğu büyük ve küçükbaş hayvan sayısı ve kümes hayvanları sayısıdır. Büyükbaş hayvanlar 1 katsayısı ile çarpılırken, küçükbaş hayvanlar 0.3, kümes hayvanları ise 0.1 katsayısı ile çarpılarak toplama işlemi yapılmıştır. Dördüncü değişken, hanenin ürettiği ürün çeşit sayısıdır. Yine ürünün yıllık, çok yıllı veya senede birkaç ürün veren tür olup olmadığına dikkat edilmemiştir.

Bu grubun son değişkeni ise hanenin sahip olduğu tarımsal makina parkıdır. Burada da değişik makina türleri Balint ve Wobst (2005)'in çalışmasına dayanarak toplanmıştır. Kamyonet, traktör, biçerdöver gibi makinalar 1 katsayısı ile çarpılırken, çekilen hafif makinalar 0.5, en küçük makinalar ise 0.3 ile çarpılarak toplanmıştır. Son değişken grubu işlem maliyeti değişkenleridir.

Burada dört değişkene yer verilmiştir. Hanenin ürününü satmak için yararlanabileceği pazar alternatifleri Balint ve Wobst (2005)'in çalışmasına dayanarak puanlanmıştır. Puanlama ürünün satış noktası alternatiflerine göre yapılmıştır.

Satış noktası yerel çiftçiler ve/veya yerel pazar ise talep ve fiyata ilişkin belirsizliğin görel olarak daha yüksek ve pazar arama maliyetinin de yüksek olacağı varsayımı ile bu kategoriye en düşük puan (katsayı) verilmiştir (0.2). Satış noktası köy ve/veya şehirde tüccar ise belirsizliğin ve arama maliyetinin daha düşük olduğu varsayılmış ve puanlama daha yüksek tutulmuştur.

Satış noktası devlete ilişkin bir kurum olduğunda talepe ilişkin belirsizlik azalırken, fiyat belirsizliği yükselmiş ama arama maliyeti de düşmüştür. Böyle bir durumda puan 0.6'ya çıkmıştır. Eğer satış işleyicilere, toptancılara yapılıyorsa satış olanağının ve/veya garantisinin yüksek olduğu öngörülmüş ve bu durumda işlem maliyetinin düşük olacağı varsayılmıştır, bir başka deyişle puan 0.8'e çıkmıştır. Alımın üretici kooperatifleri tarafından yapıldığı durumda da katsayı 1'e çıkmıştır. Her bir ürün satışı için elde edilen puanlar toplanmakta ve yüksek puan işlem maliyetinin düşük olduğu durumu göstermektedir.

İkinci işlem maliyet değişkeni, teknik yardım değişkenidir. Hanenin tarımsal üretim sürecinde herhangi bir konuda teknik yardıma ihtiyaç duyduğu takdirde, bu yardımı alabileceği kurumsal bir yapının olması işlem maliyetlerini azaltan bir faktördür. İhtiyaç duyup da bunu kurumsal bir yapıyla temin edememesi ise işlem maliyetlerini arttırmaktadır. Benzer şekilde hanenin üretim, girdi temini, tüketim, pazarlama ve benzeri aktiviteleri bir kooperatif ve/veya birlik örgütlenmesi altında olabiliyorsa bu durumun işlem maliyetlerini azalttığı öngörülmektedir.

Anılan aktivitelerin bireysel olarak yapıldığı durumda ise işlem maliyetlerinin daha yüksek olacağı varsayılmaktadır. Son olarak tarımsal üretimin sigorta altında korunması işlem maliyetlerini azaltıcı bir faktör olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır. Bu gruptaki son üç değişken sabit terim kukla değişkenleridir.

Değişken beklenen işaret ve yorumları

Bağımlı değişken olarak iki alternatif kullanılmıştır. Birincisi, üretim içinde satılan miktarın payı, ikincisi ise üretilen miktar içinde öztüketimin payıdır.

Birinci bağımsız değişken grubunda hane reisine ilişkin göstereleler vardır. Burada genel beklenti reisin yaşlandıkça satıştan uzaklaşacağı ve daha çok geçimlik üretime yöneleceği yönündedir.

Aynı beklenti eğitim seviyesi için de geçerlidir. Yalnız bu değişkenler denklem de sabit terim kukla değişkeni olarak yer aldığından etkileri sabit terime dayalı olarak yorumlanmalıdır.

İkinci bağımsız değişken grubu haneye ilişkin göstergeleri içermektedir. Hanede ücretsiz çalışan nüfustaki artışın satışa yönelik (geçimlik üretimin tersi) üretim eğilimini azaltması beklenirken, ücretli işgücünün artması ise geçimlik üretimin aksine eğilimi tırmandıracağı beklenmektedir. Hane geliri içinde tarım dışı gelir payının yükselmesi tarımın geçimlik olması için bir motivasyon yaratacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Benzer şekilde hanede yaşayan nüfusun artması ve hanede kadın nüfusun payının artması tarımın geçimlik olması için birer etken olarak görülmektedir.

Üçüncü bağımsız değişken grubu tarımsal yapıya ilişkindir. Burada hane toplam arazisi içinde ekilen alanın payı, hanenin sahip olduğu hayvan sayısı ve hanenin tarımsal üretimde kullandığı makineleşme katsayısı arttığı sürece o hanenin geçimlik tarımdan pazara yönelik tarıma yöneleceği beklentisi vardır.

Makineleşme verimi arttırıp, zaiyatı azaltırken diğer değişkenler zaten tarımsal üretim için yatırım malı niteliğindedir. Hanenin ürettiği ürün çeşidi sayısı için bir yorum da; çeşitlilik arttıkça uzmanlaşma azalacak ve satış odaklı tarımdan da uzaklaşılacağı yönündedir.

Öte yandan ürün sayısı ile ilgili bir işlem maliyetlerine ilişkin beklenti vardır. Ürün sayısının artması üretim sürecinde var olan riski azaltacak ve dolayısıyla işlem maliyetlerini düşürecektir. İşlem maliyetlerinin düşmesi ise geçimlik değil pazara yönelik tarımı pozitif etkileyecektir. Fakat, ürün sayısı çokluğu uzmanlaşmadan uzaklaştırdığı işlem maliyetleri üzerinde arttırıcı bir etkiye de sahip olabilecektir. Bu gruptaki son değişken tüm hanelerce üretilen buğdayın fiyatıdır. Burada beklenti bu fiyat yükseldikçe hanelerin pazar odaklı üretim yapacağı yönündedir.

Son grup değişken işlem maliyetleri grubudur. Bu maliyetlerin artmasının geçimlik tarıma doğru bir eğilim yaratacağı öngörülmektedir. Bu grupta bir gösterge hanelerin birliklere ve/veya kooperatiflere üyelik durumudur. Eğer üye iseler bu işlem maliyetlerini azaltacaktır. Benzer şekilde hanelerin teknik yardım ihtiyacında olup da bu yardımı alabilmesi işlem maliyetlerini azaltacaktır. Yine benzer şekilde hane tarımsal üretiminin tarım sigortası kapsamında olması işlem maliyetlerini azaltıcı bir faktördür. Bu üç değişken sabit terim kukla değişkeni olduğu için yorumların dikkatli yapılması gerekmektedir. Son gösterge ise ürünün satış noktasının kimliği ve uzaklığına ilişkin oluşturulan endekstir. Bu endeksin yüksekliği fiyat ve talep istikrarı ile pazar arama maliyetinin düşüklüğünü gösterdiğinden, bu gösterge değeri yükseldikçe işletme maliyetleri düşecektir, geçimlik tarım eğilimi de azalacaktır.

Yukarıda anılan değişkenler için beklenen işaretler Tablo 3.5'de gösterilmektedir.

Tablo 3.5: Beklenen Katsayı İşaretleri

Değişken Tanımı Sembol	Beklenen Katsayı İşareti	Değişken Tanımı Sembol	Beklenen Katsayı İşareti
EG2	(-)		
EG3	(-)	BUGDAYFIYATI	(+)
YAS4050	(+)	EKILENALANPAY	(-)
YAS5060	(+)	HAYVANSAYISI	(-)
YAS60US	(+)	MAKINE	(-)
HANESAYISI	(+)	URUNSAYISI	(-, +)
HANEDEKADINPAYI	(+)	PAZARUZAK	(-)
CALISANORANI	(+)	TEKNIKYARDIM	(+)
UCRETLIISGUCUSAYI	(-)	KOOPUYE	(-)
TARIMDISIGELIRPAY	(+)	TARIMSIG	(-)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ekonometrik modeller zaman kesiti veri seti kullanılarak en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bu tür tahminlerde en sık karşılaşılan problem değişen-varyans problemidir. Ekonometrik tahminler öncelikle değişen varyans için test edilmiş daha sonra problem saptandığı durumda White'ın değişen-varyans ile tutarlı tahmin edicileri ile tahmin edilmiştir. Yatay kesit veri kullanıldığından otokorelasyon problemi dikkate alınmamıştır.

Bulgular

Tablo 3.6; ekonometrik tahmin sonuçlarını göstermektedir. Bu modelde bağımsız değişken olarak öztüketimin üretim miktarı içindeki payı kullanılmıştır. Diğer bağımlı değişken olan üretim içinde satışların payı modelinde istatistiksel ve iktisadi olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Tablo 3.6'daki model önce en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiş, değişen varyansın olmadığı hipotezi² red edildiği için White'ın değişen-varyans ile tutarlı tahmin edicileri ile tahmin edilmiştir. Tablo 3.6'daki spesifikasyon istatistiksel olarak anlamsız olan değişkenler çıkarıldıktan sonraki, tekrar tahmin edilen denkleme ilişkin sonuçlardır³.

² Değişen varyans için kullanılan White testi F istatistiği 2.094, olasılık değerini ise 0.00 olarak belirlemiş ve değişen varyansın olmadığı hipotezi reddedilmiştir.

³ Tahmin için kullanılan veri tabanı çok geniş olduğundan Ek'lere koyulamamıştır. İstenildiğinde temin edilebilir.

Tablo 3.6: Öztüketim Payını Belirleyen Faktörler

Bağımlı değişken: OZTUKURETPAY

Gözlem sayısı: 1479

White'ın değişen varyans ile tutarlı standart hata ve kovaryansı kullanılmıştır.

Değişken	Katsayı	Std. Hata	P değeri
YAS4050	-3.694076	3.186614	0.2465
YAS5060	-6.174521	3.013280	0.0406**
YAS60US	-4.662616	2.932371	0.1120***
HHSAY	0.631929	0.194192	0.0012*
UCRETLIISGUCUSAYISI	-0.039970	0.008406	0.0000*
URUNSAYISI	1.239523	0.529454	0.0194**
BUGDAYFIYATI	0.000004	0.000002	0.0703*
EKILENALANPAY	-0.005139	0.001317	0.0001*
HAYVANSAYISI	0.111546	0.080466	0.1659
MAKINE	-3.196114	0.654888	0.0000*
PAZARUZAK	-9.882320	1.154584	0.0000*
TEKNIKYARDIM	9.567719	1.386754	0.0000*
KOOPUYE	-8.982644	1.404047	0.0000*
C	25.36746	3.552253	0.0000
R-kare	0.15		
Düzeltilmiş R-kare	0.14		
Regresyon st. Hatası	22.64		
F-istatiji	19.55		
Olasılık(F-istatistiği)	0.00		

* Anlamlılık düzeyi % 1

** Anlamlılık düzeyi % 5

*** Anlamlılık düzeyi % 10

Tablo 3.6'da bağımsız değişkenlere ait tahmin edilmiş katsayıların anlamlılık düzeyi verilmektedir. İki değişken dışında kalanların genellikle %1-%5 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Denklemin genel açıklama performansının düşük olduğu görülmektedir fakat bu durum ile yatay kesit verilere dayalı analizlerde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Özellikle burada olduğu gibi veri tabanının mikro dataya dayalı olduğu (hanehalkı anketi gibi) durumlarda değişkenlerin sapma katsayılarının (Tablo 3.6) yüksek oluşu ekonometrik performansı da düşürebilmektedir.

Analiz sonucunda, hane reisine ilişkin sabit terim ve kukla değişken katsayılarının beklenenin tersi yönde işarete sahip olduğu görülmektedir.

Bu değişken grubu için sabit terim, reisin yaşının 40'tan küçük olmasının otonom öztüketim payı üzerindeki etkisi bir başka deyişle otonom geçimlik tarım üzerindeki etkisi olarak yorumlanmaktadır. Bu durumda yaşa ilişkin kukla değişkenlerinin katsayıları, reis yaşının 40'ı geçtikçe otonom öztüketim payının yaşın 40'tan küçük olduğu duruma göre azalacağına işaret etmektedir ki bu etki beklenilenin tersi bir durumdur. Burada örneklem içinde yaş gruplarının ağırlığını da dikkate almak gerekmektedir.

Tablo 3.4'de yaşı 40 ve altında olan reislerin toplam örneklemin sadece % 7'sini oluşturduğu ve yaşı 60 ve üstü olan reislerin ise örneklemin yarısından fazlasını oluşturduğu gözlenmektedir. Bu durumda belki yaş sınıflamasını farklılaştırarak etkisine bakmak daha anlamlı olabilir.

Hanehalkına ilişkin değişkenlerden ücretli işgücü sayısındaki artışın geçimlik tarım yapanların oranını azalttığı görülmektedir. Bu değişkendeki 1 birimlik artış öztüketim oranını 0.03 birim azaltmaktadır. Hanehalkının kalabalıklaşması geçimlik tarım üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Bu değişkendeki 1 birimlik artış geçimlik tarım düzeyini 0.63 birim arttırmaktadır. Bu etkinin, kırsal kesimde hanehalklarının genellikle ve öncelikle ücretsiz işgücü olarak kendi tarım topraklarında çalışmasından kaynaklanmaktadır.

Tarımsal yapıya ilişkin değişkenlere bakıldığında bu grupta sadece hayvan sayısı değişkeninin katsayısı beklenilenin tersi yönde bulunmuştur. Hayvan sayısındaki 1 birim artışın öztüketim oranını 0.11 birim arttırdığı görülmektedir. Hayvancılık yapan büyük işletmeler için bu sonucu yorumlamak kolay değildir fakat Türkiye'de hanelerin birkaç baş hayvanla bile hayvancılık yapan işletme kategorisine alınabildiği düşünöldüğünde ve ankete konu olan örneklemin görelili olarak en küçük köylerden oluştuğu dikkate alındığında, söz konusu hanelerin sadece kendi gereksinimleri için hayvan beslediği düşünölebilir. Nitekim Tablo 3.4'de hane başına hayvan sayısının ortalama 5.1 olduğu görülmektedir ve bu rakam kümes hayvanlarını da içermektedir.

Makineleşmedeki ve ekilen alan payındaki 1'er birimlik artış öztüketim oranını sırasıyla 3.19 ve 0.005 birim azaltmaktadır. Burada makineleşmenin üretimin pazara açılmasında ne kadar önemli olduğu gözlenmektedir.

Buğday fiyatının da beklenen yönde fakat çok küçük bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Burada buğday fiyatının yükselmesinin, bu ürünün tüm hanelerin üretim deseninde yer aldığı düşünüldüğünde, haneleri pazara yönelik üretime kaydıracağı düşünülmektedir. Sonuç da bu yönde fakat etki çok küçüktür.

Bunun buğday fiyatına ilişkin veri setinin de bir sonucu olabileceği öngörülebilir. Tablo 3.4'e bakıldığında bu verinin standart sapmasının yüksekliği (uç değerler-outliers çıkarıldığı halde) dikkat çekmektedir. Hanenin üretimini yaptığı ürün çeşidi sayısı arttıkça öztüketim oranının arttığı bulunmuştur. Ürün sayısındaki 1 birimlik artış öztüketim oranında 1.24 birimlik artışa yol açmaktadır. Bu da hanenin artan çeşitle birlikte uzmanlaşmadan uzaklaştığı ve bu sebeple de pazara yönelik üretimden de uzaklaştığı görülmektedir. Katsayı büyüklüğüne dayanarak bu değişkenin de öztüketim üzerinde önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir.

İşlem maliyeti değişkenleri için bulunan katsayılar beklenen işaretle uyumludur. Örneğin, pazar uzaklığı değişken değerinin yükselmesi ürüne olan artan talep ve fiyat istikrarı (aynı zamanda azalan pazar arama maliyeti) olarak yorumlanmaktadır, bu da azalan işlem maliyetleri ve azalan geçimlik tarım (öztüketim oranı) sonucunu doğurmaktadır. Bu değişkendeki 1 birimlik artış öztüketim oranını olarak 9.88 birim azaltacaktır ki bu etki çok büyüktür. İşlem maliyetini temsilen kullanılan diğer değişkenler sabit terim kukla değişkenleridir. Örneğin hanenin bir kooperatife/birliğe üye olması, üye olunmaması durumuna göre otonom öztüketim oranını 8.98 birim azaltmaktadır.

Yani hanelerin üretim ve/veya satış sürecine ilişkin bir kooperatif veya birlikle örgütlü davranış içerisinde bulunması, haneyi daha başlangıçta pazara yönelik üretime motive etmektedir. Benzer sonuç hanenin teknik yardım alıp alamaması ile de ilişkilidir. Hane üretim sürecine ilişkin bir aşamada teknik yardıma ihtiyaç duyup da bunu kurumsal olarak bulamayacağını biliyorsa, bu durumda daha başlangıçta yani otonom öztüketim oranında yükselme ortaya çıkmaktadır veya bu durum geçimlik tarım yapmaya bir motivasyon olmaktadır. Bu değişkenin de katsayısı 9.56 olarak, oldukça etkili bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak; tanımlanması, tarifi ve olumlu-olumsuz etkilerinin çoğu zaman kesin ve net bir şekilde tespit edilmesi güç olan işlem maliyetlerinin, diğer tüm sektörlerde de olduğu gibi tarım sektöründe de gerek üretim, gerekse tüketim tercihleri ve aşamalarında etkin olduğundan söz edilebilmektedir.

Bu anlamda; kısaca herhangi bir tarımsal işletmenin kuruluşu, faaliyete geçişi aşamasından, düzenli çalışıyor olması halinde dahi sürecek şekilde işlem maliyetleri etkisinde olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca bu tip maliyetler, sürekli olarak pek çok iktisadi ve hukuki kavram ve terimle bir arada anlaşılmalıdır. İşlem maliyetleri; kendisini en çok, başta mülkiyet hakları, ardından herhangi bir mülkiyetin devri, satışı-alınışı, ulaştırma işlemleri, üretim ya da satış-pazarlama aşamalarındaki kararların, tercihlerin yerine getirilmesi, ürünlerin korunması da dahil olarak ortaya çıkarmaktadır.

Bu şekilde ortaya çıkarak tarım sektöründe de; karar alma sürecinde oldukça etkin olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkinliğini-gücünü ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal yapıdan da aldığından söz edilebilmektedir. Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından bir kabul edilebilecek şekilde, işlem maliyetlerinin küçük ölçekli tarımsal işletmelerin üretimlerinin ne miktarlarda olacağı, üretilen miktarın ne kadarının tüketilip, ne kadarının pazara sunulacağı kararında oldukça etkin olduğu görülebilmektedir. Ayrıca yüksek işlem maliyetlerinin tarımda geçimlik üretimi beslediği gerçeği de anlaşılabilir. Bu anlamda işlem maliyetlerinin, Türkiye gibi tarım sektörünün içerisinde etkili oranlarda küçük, çok parçalı arazilerde, çok da gelişmiş olduğu söylenemeyen tarımsal üretim imkanları ile sınırlı bilgi, sınırlı teknik destekle önemli derecede etkileyici olduğu özellikle ampirik uygulama ile bir daha ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz Türk tarımının, ikinci bölümde; Türk Tarımının Yapısı ve Türk Tarımının Sorunları başlıkları ile verilen kısımlarda da bahsi geçtiği üzere çok parçalı ve oldukça küçük ölçeklerde tarım yapılması ile birlikte pek çok yapısal sorunu bulunmaktadır. İşlem maliyetleri; tam olarak bu sorunların kaynağı olarak tespit edilmese de, bu sorunlu tarımsal yapının çözümlenmesi, geçimlik tarım ve üretimden pazara yönelik ticari ve modern tarıma geçilmesi hususunda da engelleyici bir negatif etkiye neden olmaktadır.

Ayrıca çalışmamızın son bölümünde yer alan öncelikle ARIP anketi sonuçlarından; Türk tarımında geçimlik tarım yaptığını söyleyebileceğimiz üreticilerin davranışlarında, işlem maliyetlerinin de yoğun olarak etkili olduğunu öne sürmek mümkün olmaktadır. Anket verilerinden yola çıkarak; girdi maliyetlerinin yüksekliği ve üreticilerin toplam gelirlerindeki tarımsal üretim gelirinin payının önem kazandığından söz edilebilmektedir.

Aynı şekilde anketten; geçimlik tarım yapan üreticileri tanımlamamızı sağlayacak pek çok bilgi elde etmekte mümkün olmaktadır. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, üreticilerin çok az bir kısmının bir tarımsal kooperatif ya da birlik üyesi olması, tarımsal sigorta sisteminden düşük oranlarda yararlanma, üretim yapılan arazilerin büyük bir kısmının yoğun olarak kiralama ile ya da arazi sahipleri ile ortaklık yaparak ekilmesi, ürün çeşitliliğinin düşük olması ve pazarlara uzak olmanın ve bunların getirdiği maliyetlerin, geçimlik tarım çerçevesinin birer yapı taşı olmasından dolayı Türkiye'deki geçimlik tarım yapan üreticilerin profili hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

İkinci olarak ampirik uygulama sonuçlarından yola çıkarak; yukarıda profilde tanımlanabilen geçimlik tarım üreticilerinin; özellikle öztüketimlerinde ve satışa, pazarlara ve de modern ticari tarıma yönelmesinde işlem maliyetlerinin etkisi açıkça görülebilmektedir. Modelin ilk aşamasındaki tahminlemelerin doğruluğu da sonuç aşamasında görülebilmektedir.

Yapılan ampirik uygulama, bu çalışmanın spesifik sonuçları olarak kabul edebileceğimiz bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda; geçimlik tarım üreticilerinin yaşları yükseldikçe, ulaşılması ayrıca bir maliyet gerektirebilecek pazarlardan, satış etkinliğinden ve bu maliyetlerin risklerinden uzaklaşarak, daha çok geçimlik üretime yöneldiğinden bahsedilebilmektedir.

Üretim faaliyeti içerisindeki işgücünde ki sayısal artışın ki eğer bu artış ücretli olmayan, yardımcı olarak çalışan ve genelde aile bireylerinden oluşan bir şekilde oluyorsa, yine pazardan uzaklaşma ve geçimlik üretimde kalınması söz konusu olmaktadır. Bunun aksine ücretli işgücünün artan maliyet ile pazara ve daha ticari ve modern tarıma yönelmeyi sağlaması söz konusudur.

Bunlarla birlikte; ürün çeşitliliği de önem kazanmaktadır. Eğer ürün çeşidinde artış oluyorsa; her ne kadar riski azaltıcı bir faktör olsa da, uzmanlığa yönelmeyi negatif etkilemektedir. Bu şekilde yine geçimlik tarıma yönelme görülmektedir. Ayrıca geçimlik tarım üreticisinin toplam gelirleri de etkileyici unsurlardan bir diğeridir.

Eğer tarım dışı gelirlerin artışı söz konusu ise işlem maliyetlerine katlanma, bu riskleri alma yerine, tarım dışı gelirlerin desteğinde geçimlik üretime-tarıma devam edilmesi söz konusu olmaktadır.

Bunların ardından bir genelleme yapacak olunursa; işlem maliyetlerinde ki düşüşlerin bu sınıfta yer alan üreticileri doğrudan pazara-satışa yönlendirmesi söylenebilmektedir. Pazarlara ulaşımın ek bir maliyet getirmesi bir gerçek olsa da, özellikle üretilen ürünlerdeki fiyat artışları ya da yüksek fiyatlarda pazarlara yönelmeyi çekici hale getirmektedir.

Eğer pazarlara ulaşma maliyetleri düşük gerçekleşir ya da pazara ulaşma-arama imkanları artarsa ve kolaylaşırsa düşen işlem maliyetleri ile yine satışa yönelme gerçekleşmektedir.

Diğer hususlara bakılacak olursa da; kooperatif üyeliğinin, bu tip birliklere ulaşılmasının kolaylaşması, istenildiğinde teknik desteğe kolaylıkla ulaşılması ve tarımsal sigorta poliçelerinin gerek bu hizmete ulaşılması gerekse fiyatlarının uygunluğu gibi kıstaslar işlem maliyetlerinde önemli bir ölçüde azalma ile pazara yönelmeyi, tarımı modernleştirmeyi ortaya koymakta, doğurmaktadır.

Aynı şekilde yapılan bu çalışmanın bir başka tahmin edilebilecek sonucu da; tarımda makinalaşmanın ve fazladan ekilen ekstra bir birim arazininde; ilk etapta yeni bir maliyet olarak görülmesine rağmen, üreticileri pazarlara, satışa kanalize ettiği gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Abele S. and Froberg K., *Subsistence Agriculture in Central and Eastern Europe: How to Break the Vicious Circle?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa (IAMO), Halle(Saale), 2003.

Ahrens H., "Agricultural Policy And Rural Development: Theoretical And Empirical Aspects", der. Petrick M. and Weingarten P., 340-356, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

Alchian A.A. and Demsetz H., "Production, Information Costs and Economic Organization", *American Economic Review*, No: 62(4:7n), (1972), 795.

Allen D.W., "Transaction Costs", der. Bouckaert B. ve De Geest G., 893-926, *Encyclopedia of Law and Economics*, Vol.1, Edward Elgar Press, Cheltenham, 2000.

Arrow K.J., "Theorstein Veblen as an Economist", *The American Economist*, No:19, (1975), 5-9.

Aruoba Ç., "Tarımda Geleneksel-Geçimlik Kesim, Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi", *Elektronik Makale*, Erişim: 2010.

Balint B., "Institutional Factors Influencing Agricultural Sales of the Individual Farmers in Romania", der. Petrick M. and Weingarten P., 238-256, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

Balint B. and Wobst P., *Transaction Costs and Subsistence Farming: Evidence from Romania, PASAD-Policy Analysis for Sustainable Agricultural Development in Central and Eastern Europe and Southern Africa-Project Paper*, ZEF-Zentrum für Entwicklungsforschung-Universität Bonn, Bonn, 2005.

Bayaner A., "Türkiye Tarımının Kurumsal Yapısı", der.Yavuz F., 120-129, *Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı*, Ankara, 2005.

Bayraç H.N. ve Yenilmez F., "Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası", *Elektronik Makale*, Erişim:2010.

Berkum, S.V., *Is the Turkish Agri-food Sector Ready for EU Entry?*, European Association of Agricultural Economists Paper, Copenhagen, 2005.

Bezlepkina I. vd., "Analysing Variation in Russian Dairy Farms, 1990-2001", der. Petrick M. and Weingarten P., 162-183, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

Braun J.V. and Lohlein D., "Policy Options to Overcome Subsistence Agriculture in the CEECs", der. Abele S. and Froberg K., 46-70, Subsistence Agriculture in Central and Eastern Europe: How to Break the Vicious Circle?, Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (IAMO), Vol: 22, Halle(Saale), 2003.

Burrell A and Oskam A., Turkey in the European Union: Implications for Agriculture, Food, and Structural Policy, CABI-Wageningen University, Wageningen, 2005.

Coase R.H., "The Nature of the Firm", *Economica*, No: 4(16), (1937), 386-405.

Coase R.H., "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, No: III(1)-October, (1960), 1-44.

Coase R.H., *The Firm, the Market and the Law*, University of Chicago Press, Chicago, 1988.

Coase R.H., "The Nature of the Firm", der. Williamson O.E. ve Winter S.G., 19-33, *The Nature of the Firm, Origins, Evolution and Development*, Oxford University Press, Oxford, 1993.

Coase R.H., *The Institutional Structure of Production*, der. Persson T., 11, 20, *Nobel Lectures in Economic Sciences*, (1991, 1995), World Scientific, London, 1997.

Çakmak, E.H., *Structural Change and Market Opening in Agriculture: Turkey Towards EU Accession*, Economic Research Center Working Papers in Economics, No: 04/10, Middle East Technical University, Ankara, 2004.

Çakmak E.H., "Küresel Kriz Ortamında Türk Tarım Sektörünün Güncel Sorunları ve Geleceği", *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu-İşveren Dergisi*, Sayı: 04, (2009).

Çoban O., "Endüstri İktisadı: Kavramlar, Olgular ve Etkileşimler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, No: 3(1), (2002), 164-165.

Dahlman C.J., "The Problem of Externality", *Journal of Law and Economics*, No:22(1), (1979), 141-162.

Demir Ö., *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

Demsetz H., "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, No: LVII (2)-May, (1967), 347-359.

Deininger K., Sarris A. and Savastano S., "Rural Land Markets in Transition: Evidence from 6 Eastern European Countries", 361-369(No:4), *Quarterly Journal of International Agriculture*-No:43, Humboldt-Universität Zu Berlin-Landwirtschaftlich-Gärtnerische Fakultät, DLG-Verlag, Frankfurt(Main), 2004.

DİE, *Genel Tarım Sayımı Sonuçları*, Ankara, 2003.

Dietrich M., *Transaction Cost Economics and Beyond Towards a New Economics of the Firm*, Routledge Press, London, 1994.

Dinler Z., *Tarım Ekonomisi*, Ekin Kitapevi, Bursa, 1996.

Dugger W.M., "Douglas C. North's New Institutionalism", *Journal of Economic Issues*, No: 29(2), (1995), 453.

Eggertsson T., *Economic Behaviour and Institutions*, Cambridge University Press, New York, 1992.

FAO, *Kenya Dairy Development Project-Preparation Report*, Report No: 34/93 CP-KEN 33, Investment Center, FAO-World Bank Cooperative Program, Rome, 1993.

Galusho V. and Cramon-Traubadel S.V., "Agricultural Productivity Growth: a Vehicle For Rural Poverty Reduction in Ukraine?", der. Petrick M. and Weingarten P., 220-237, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

Gaytancıoğlu, O., "Türkiye Tarımının Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Trakya Gelişim Dergisi Aylık Ekonomi ve Aktüalite Dergisi*, Sayı: Nisan-Mayıs, (2005), 20-21.

Gaytancıoğlu O., "AB Ortak Tarım Politikası Karşısında Türkiye Tarımı" *Gübre T.A.Ş. Elektronik Çiftçi Kütüphanesi-Makale 8*, Erişim:2010.

Gün S., "Türkiye'de Tarım Topraklarının Mülkiyet Durumu ve Uygulanan Politikalar", 325-336, *Cumhuriyetin 100. Yılına Türk Tarımının Hedefleri Sempozyumu*, Ankara, 2001.

Haktanır K. vd., "Toprak Kaynakları ve Kullanımı", 203-229, *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası*, Ankara, 2000.

Heidhues F. and Brüntrup M., "Subsistence Agriculture in Development: Its Role in Processes of Structural Change", der. Abele S. and Froberg K., 1-27, *Subsistence Agriculture in Central and Eastern Europe: How to Break the Vicious Circle?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 22, Halle(Saale), 2003.

Heltberg R., "Rural Market Imperfections and the Farm Size-Productivity Relationship: Evidence from Pakistan", 1807-1826, *World Development Vol. 26*, 1998.

Hodgson G.M., *Evolution and Institutions On Evolutionary Economics and the Evolution of Economics*, Edward Elgar Pub, Cheltenham, 1999.

IAMO, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, der. Petrick M. and Weingarten P., Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

İnan İ.H. vd., "Türkiye'de Tarımda Kırsal Kesim Örgütlenmesi", *Elektronik Makale*, Erişim:2010.

Jensen M.C. and Meckling W.H., "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs, and Ownership Structure", der. Brunner K., 163-231, Economics and Social Institutions, Martinus Nijhoff, Boston, 1979.

Kenneth J.T., "The Context for Reform and Accession", der. Davidova S. and Thomson K.J., 1-15, Romanian Agriculture and Transition Towards the European Union, Lexington Books, Oxford, 2003.

Kesbiç C.Y. vd., "Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi", Elektronik Makale, Erişim: 2010.

Kopeva D. and Noev N., "Subsistence Farming in Bulgaria: Between Tradition and Market Requirements", der. Abele S. and Froberg K., 133-146, Subsistence Agriculture in Central and Eastern Europe: How to Break the Vicious Circle?, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 22, Halle(Saale), 2003.

Menard C., The Foundations of the New Institutional Economics, Edward Elgar Publishing Inc., Massachusetts, 2004(a).

Menard C., Transaction Costs and Property Rights, Edward Elgar Publishing Inc., Massachusetts, 2004(b).

Miran B., "Tarımsal Yapı ve Üretim", der. Yavuz F., 9-42, Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara, 2005.

North D.C., Institutions: Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, New York, 1990.

North D.C. and Wallis J.J., "Integrating Institutional Change and Technical Change in Economic History: A Transaction Cost Approach", Jite, No: 150(4), (1994), 612.

Oberender P., "Industrie Ökonomik", Wirtschafts Studium, Heft: 2, (1994), 65-74.

OECD, Review of Agricultural Policies Romania, OECD Center for Cooperation with Non-Members, Paris, 2000.

OECD, Economic Surveys – Turkey, Vol: 15, Paris, 2006.

OECD, 2008 Ana Raporu-1990'dan Günümüze Tarımın Çevre Performansı: Türkiye Bölümü, Paris, 2008.

Oğuz F., Örgüt İktisadı: Ekonomi, Hukuk ve Örgüt ilişkileri, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.

Öztürk Ş. vd., "Küresel ve Ulusal Politikaların Yerel Tarım Üzerindeki Etkisi: Muğla Köyleri Örneği", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No:8(1), 2009, 157-176.

Özveren E., Kurumsal İktisat, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.

Palermo G., "Economic Power and the Firm In New Institutional Economics: Two Conflicting Problems", *Journal of Economic Issues*, No: 34/3, (2000), 573, 601.

Peston M., *Macmillan İktisat Serisi Kamu Malları ve Kamu Kesimi*, Çeviren: Nilay Falay, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1979.

Petrick M. and Weingarten P., "The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: an Overview", der. Petrick M. and Weingarten P., 1-21, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

Pfeffer J., "Barriers to the Advance of Organizational Science: Paradigm Development as a Dependent Variable", *Academy of Management Review*, No: 18, (1993), 599-620.

Pitelis C., *On Transactions (Costs) and Markets and (as) Hierarchies*, Blackwell Pub., Oxford, 1994.

Sarris A., Savastano S. and Tritten C., "Factor Market Imperfections and Polarization of Agrarian Structures in Central and Eastern Europe", der. Petrick M. and Weingarten P., 84-100, *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa(IAMO), Vol: 25, Halle(Saale), 2004.

Slater G. and Spencer D.A., "The Uncertain Foundations of Transaction Costs Economics", *Journal of Economic Issues*, No: 34/1, (2000), 61, 87.

Sonat A., *Çevre Sorunlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi ve Türkiye İçin Bir Model Denemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Doktora Tezi, Ankara, 1988.

Staal S., Delgado C. and Nicholson C., "Smallholder Dairying Under Transactions Costs in East Africa", 779-794, *World Development*, Vol: 25-No:5, 1997.

TEDGEM, 2005 Faaliyet Raporu, Tarımsal Destekleme ve Teşkilatlanma Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

TÜİK(2009a), *Ulusal Hesaplar İstatistikleri*, Ankara, 2009.

TÜİK(2009b), *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*, Ankara, 2009.

TÜİK(2009c), *Dış Ticaret İstatistikleri*, Ankara, 2009.

UN Convention to Combat Desertification(2006a), *Turkey's National Report on the Implementation Processes of the Convention*, UNCCD 5th Session of Committee for the Review of the Implementation of the Convention, Buenos Aires, 2006.

UN Convention to Combat Desertification(2006b), *Turkey's National Action Program on Combating Desertification*, UNCCD, New York, 2006.

Ural M.M., “Örgütsel İktisat:İşlem Maliyeti ve Aracı(Vekalet) Kuramları”, Başkent Üniversitesi ISLE 661, Makale 7, Ankara, Erişim: 2008.

Weber M., Roscher and Knies: The Logical Problem of Historical Economics, Çeviren: Oakes G., Macmillan Pub., New York, 1975.

Williamson O.E., Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications A Study In the Economies of Internal Organization, The Free Press, New York, 1975.

Williamson O.E., The Economic Institutions of Capitalism Firms, Markets, Relational Contracting, The Free Press, New York, 1985.

Williamson O.E., The Economics of Governance:Framework and Implications, Cambridge University Press, New York, 1987.

Williamson O.E., “The Logic of Economic Organization”, der. Williamson O.E. ve Winter S.G., 92, The Nature of the Firm. Origins, Evolution, and Development, Oxlord University Press, Oxford, 1993.

Williamson O.E., “The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead”, Journal of Economic Literature, Vol: 38, (2000), 595-613.

Yılmaz F., “Güç İlişkileri ve Firma Teorisi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, No: 57(1), (2002), 160-162.

Zimmerman J., Accounting for Decision Making and Control, Irwin-McGraw Hill, Boston, 1997.

WEB KAYNAKLARI

[http:// www.bilgininadresi.net](http://www.bilgininadresi.net) , 1. Erişim: 2008, 2.Erişim:2009.

[http:// www.canaktan.org](http://www.canaktan.org) , Erişim: 2008.

[http:// idari.cu.edu.tr](http://idari.cu.edu.tr) , Erişim: 2009.

[http:// tr.wikipedia.org](http://tr.wikipedia.org) , 1.Erişim: 2009, 2.Erişim:2010.

[http:// www.tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr), Erişim:2010.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Celal Cenk FİDAN

Doğum Tarihi ve Yeri : 22 Ekim 1973 / Antalya

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Lisesi

Lisans Diploması : Ege Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi-İktisat Bölümü

Yüksek Lisans : Akdeniz Üniversitesi İktisat A.B.D.
Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği (Tezli)

Europa Universitat-Viadrina
Frankfurt(Oder)-Almanya & Slubice-Polonya
Ekonomi & Kültür Bilimleri Master Programı
(Erasmus Programı Bursuyla)

Yabancı Dil : İngilizce / Almanca

İş Deneyimi

Stajlar : Pınar-SU A.Ş.-İzmir

Çalıştığı Kurumlar : Dedeman Otel-Antalya
Koçtaş Yapı Market-İzmir
Yapı Kredi Emeklilik-Ankara
Kadıahmetoğulları İnşaat Taah. A.Ş.-Antalya
Koçtaş Yapı Market-Antalya

Adres : Duraliler Mah. 4583. Sok. Barış Sitesi B Blok
K:11 D:38 07220-Antalya

E-mail : cecenkfidan@hotmail.com

Tel. no : 0. 532. 422 81 56